

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет магістерської та
аспірантської підготовки
Кафедра економіки природокористування

Магістерська кваліфікаційна робота

на тему: Інструментарій оцінки сталості туристичних
підприємств

Виконав студент 2 курсу групи
МЕД-61
спеціальності 8.18010017
Економіка довкілля та
природних ресурсів,
Варталян Артем Едвардович

Керівник к.е.н., доц.
Дем'яненко Світлана Георгіївна

Консультант

Рецензент к.е.н., с.н.с.
Золотов Віктор Іванович

Одеса 2016

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет Магістерської та аспірантської підготовки
Кафедра Економіки природокористування
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 8.18010017 Економіка довкілля та природних ресурсів
(шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

Губанова О. Р.

д.е.н. професор,

“26”

жовтня 2015 року

З А В Д А Н Н Я
НА МАГІСТЕРСЬКУ КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Вартанян Артем Едвардович

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. **Тема роботи** Інструментарій оцінки сталості туристичних підприємств

керівник роботи Дем'яненко Світлана Георгіївна, к.е.н., доц.,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затвержені наказом вищого навчального закладу від “26” жовтня 20 15 року №321-с

2. Строк подання студентом роботи 20 січня 2016 р.

3. Вихідні дані до роботи Вихідні дані до роботи наукові публікації: статті, тези та монографії з питань ресурсозбереження, нормативно-правова база, статистична інформація, данні з підприємств

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1.Сталий розвиток в сфері туристичної діяльності

2. Інструменти оцінки сталості туристичних підприємств

3. Аналіз стану туристичної діяльності в Одеській області

4. Впровадження принципів сталого розвитку у формуванні туристичного комплексу м. Вілкове

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

Схема виявлення маркетингової структури, щодо послуги

Туристичні потоки Одеської області

Структура організаційно-економічного механізму створення туристичного кластеру

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання 26 жовтня 2015 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів роботи	Термін виконання етапів роботи	Оцінка виконання етапів	
			у %	за 4-х бальною шкалою
1	Огляд літературних джерел	26.10.15р. – 6.11.15	90	Відмінно (А)
2	Написання першого розділу роботи	7-11.15 – 14.11.15	90	Відмінно (А)
3	Написання другого розділу роботи	15.11.15 – 6.12.15	90	Відмінно (А)
4	Рубіжна атестація	7.12-11.12. 2015р.	90	Відмінно (А)
5	Написання третього та четвертого розділів роботи	11.12.15 – 11.01.16	94	Відмінно (А)
6	Написання вступу та висновків, оформлення списку використаних джерел	12.01.16-14.01.16	93	Відмінно (А)
7	Оформлення роботи	15.01.16 -20.01.16р.	92	Відмінно (А)
Інтегральна оцінка виконання етапів календарного плану (як середня по етапам)			93	Відмінно (А)

Студент _____ Варганян А. Е.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____
Дем'яненко С.Г.
(підпис) (прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ
Вартанян Артем Едвардович
ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНКИ СТАЛОСТІ ТУРИСТИЧНИХ
ПІДПРИЄМСТВ

В даній магістерській роботі розглядаються основні передумови виникнення сталого туризму та забезпечення сталості традиційних видів туризму, де провідну роль відіграє наростання протиріч між задоволенням туристського попиту і раціональним використанням туристських ресурсів. В основі цих протиріч знаходиться антропогенне навантаження, що здійснюють туристи на природні і культурно-історичні туристські ресурси. Це навантаження зростає прямо пропорційно темпам росту індустрії туризму, завдяки масовості туризму.

Концепція стійкого розвитку туризму дає інструменти і можливість окреслити таку модель сталого розвитку економіки, яка розвивається не ставлячи питання щодо співвідношення пріоритетів сьогодення та майбутнього.

В роботі розглядається сертифікація як один з інструментів мотивування бізнесу та інших сторін для покращення екологічних, соціальних та економічних показників шляхом їх визнання, проводиться оцінка сталості регіонів одеської області, пропонується механізм впровадження інструментів оцінки сталості туристичної діяльності.

Робота містить 82 сторінок, чотири розділи, 8 таблиць, 3 рисунка, список з 30 літературних джерел

КЛЮЧОВІ СЛОВА,

Туристична діяльність, сталий розвиток, інструменти оцінки, сертифікація, туристично-рекреаційний потенціал.

SUMMARY
Vartanian Artem
ASSESSMEN'S TOOLS OF TOURISM ENTERPRISES'
SUSTAINABILITY

In this master work the basic prerequisites of sustainable tourism and sustainability of traditional forms of tourism, where the leading role played by the growth of contradictions between pleasure tourism demand and rational use of tourism resources. At the heart of the controversy is the human pressure that carry tourists on the natural, cultural and historical tourism resources. This load increases directly proportional to the rate of growth of the tourism industry, thanks to mass tourism.

The concept of sustainable tourism development provides the tools and the ability to define a model of sustainable economic development that develops without asking questions about value priorities of today and tomorrow.

We consider certification as a tool to motivate businesses and other stakeholders to improve environmental, social and economic performance through their recognition, assesses the sustainability of the regions of Odessa region, proposed modus operandi assessment tools sustainability of tourism.

The work contains 82 pages, four sections, 8 tables, 3 figures, 30 references

KEYWORDS,

Tourist activity, sustainable development, assessment tools, certification, tourist and recreational potential.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський державний екологічний університет

Факультет магістратури та аспірантури
Кафедра економіки природокористування

КУРСОВИЙ ПРОЕКТ

на тему: “Ефективність впровадження інструментів сталого
розвитку в туристичній діяльності”.

Виконав студент групи МЕД 51

Вартанян А. Е.

Науковий керівник:

к.е.н., доцент кафедри
економіки природокористування

Дем’яненко С. Г.

Одеса – 2016

ЗМІСТ

Вступ.....	7
1. Сталий розвиток в сфері туристичної діяльності	
1.1 Поняття, принципи та цілі сталого розвитку в сфері туристичної діяльності.....	9
1.2 Тенденції розвитку сталого туризму в Україні.....	13
2. Інструменти оцінки сталості туристичних підприємств	
2.1 Сертифікація сталого туризму.....	20
2.2 Маркетингова політика сталих туристичних підприємств.....	27
3. Аналіз стану туристичної діяльності в Одеській області	
3.1 Туристично-рекреаційний потенціал Одеської області.....	30
3.2 Оцінка рівня сталого розвитку Одеської області.....	42
4. Впровадження принципів сталого розвитку у формуванні туристичного комплексу м. Вілкове	
4.1 Стан та перспективи використання рекреаційних ресурсів та розвитку готельного господарства	53
4.2 <i>Розвиток мережі туристичних маршрутів та екологічних стежок.....</i>	<i>58</i>
4.3 Удосконалення системи управління в сфері формування сталої туристичної діяльності м. Вілкове.....	69
Заключення.....	76
Список використаної літератури.....	78
Додаток А.....	82

ВСТУП

Серед основних передумов виникнення сталого туризму та забезпечення сталості традиційних видів туризму провідну роль відіграє наростання протиріч між задоволенням туристського попиту і раціональним використанням туристських ресурсів. В основі цих протиріч знаходиться антропогенне навантаження, що здійснюють туристи на природні і культурно-історичні туристські ресурси. Це навантаження зростає прямо пропорційно темпам росту індустрії туризму, завдяки масовості туризму.

Перші негативні аспекти впливу масового туризму на навколишнє середовище і туристські ресурси були відзначені ще в 70-х роках ХХ сторіччя. Сьогодні антропогенне навантаження і його деструктивні наслідки спостерігається практично у всіх секторах світової туристичної індустрії.

З огляду на глобальний характер цих проб лем, їх вирішення на регіональному або національному рівні є дуже актуальним і важливим завданням. Чільне місце в у вирішенні цього питання отримала концепція сталого туризму, яка передбачає врахування принципів, цілей, та критеріїв сталого розвитку у туристичній сфері. Тому особливої актуальності набуває інструментарій оцінки сталості розвитку туристичної діяльності, зокрема, сертифікації, як інструменту забезпечення сталості туристичних підприємств.

Метою магістерської роботи є дослідження міжнародного досвіду впровадження ринкових інструментів стимулювання та регулювання туристичної діяльності з урахування принципів сталого розвитку, розробка інструментарію оцінки сталості туристичних підприємств в Україні.

Досягнення мети потребує вирішення наступних завдань:

- вивчення теоретичних засад сталого розвитку в туристичній діяльності;
- аналіз міжнародного досвіду впровадження ринкових інструментів оцінки сталості туристичної діяльності;
- визначення інструментів оцінки сталості туристичних підприємств;
- розробка механізму оцінки сталості туристичних підприємств;
- проведення оцінки сталості туристичної діяльності на прикладі розвитку туристичного комплексу м. Вілкове Одеської області.

Предметом дослідження є сталий розвиток у туристичній діяльності.

Об'єктом дослідження є інструментарій оцінки сталості туристичних підприємств.

У процесі роботи використовувались наступні методи: системного підходу для узагальнення матеріалу, порівняння, спостереження, узагальнення.

Результати роботи були апробовані на IV Міжнародній науково-практичній конференції “Економіка та управління в умовах побудови інформаційного суспільства” ОНАЗ ім. О.С. Попова 27-28 квітня 2015 року: доклад на тему «Сертифікація як інструмент реалізації принципів сталого розвитку в управлінні туристичною діяльністю»; на Міжнародній науковій конференції СумДУ 6–7 травня 2015 р, м. Суми: доклад на тему «Tourism Development in Ukraine»; на конференції Молодих вчених ОДЕКУ 11-15 травня 2015 року: доклад на тему «Тенденції розвитку сталого туризму в Україні».

СТАЛИЙ РОЗВИТОК В СФЕРІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1 Поняття, принципи та цілі сталого розвитку в сфері туристичної діяльності

Концептуальні основи сталого розвитку започаткував наш співвітчизник В.І. Вернадський, який розглядав теорію сталого розвитку як учення про ноосферу - "стадію еволюції біосфери Землі, на якій в результаті перемоги колективного людського розуму почнеться гармонійний розвиток і людини як особистості, і об'єднаного суспільства, і відповідно зміненого людиною навколишнього середовища". Важливу роль у розробці та реалізації концепції сталого розвитку відіграли Конференція ООН у Ріо-де-Жанейро (1992), на якій прийняли "Порядок денний па ХХІ століття", та Йоганнесбурзький саміт, що відбувся 2002 р. у ПАР. Ратифіковані на міжнародному рівні документи визначили сталий розвиток (Sustainable Development - англ.) як соціоеколого-економічний розвиток сучасного покоління, який не загрожує діяльності прийдешніх поколінь. На жаль, відповідь на запитання "як можна зробити процеси сталими і щоб вони постійно тривали?" не є очевидною та однозначною, у чому і полягає одне з головних обмежень сталого (або стійкого чи збалансованого) розвитку. В загальному вигляді процес переходу до сталого розвитку можна розглядати як рух від певного стану несталості до деякого ідеального, що називається "сталим розвитком"

У звіті Брундландської комісії «Наше спільне майбутнє» сталий розвиток визначено як «розвиток, який відповідає потребам сьогодення, не порушуючи спроможності майбутніх поколінь задовольняти власні потреби».

Коли ми говоримо про сталу діяльність, ми, зазвичай, розуміємо діяльність, яку можливо здійснювати у той самий чи подібний спосіб невизначений період часу (сталий у часі) у трьох головних аспектах:

- Екологічний – діяльність мінімізує будь-яку шкоду довкіллю (флора, фауна, водні та земельні ресурси, використання енергії, забруднення, тощо) та в ідеалі намагається принести користь довкіллю (шляхом захисту та раціонального використання);
- Соціально-культурний – діяльність не завдає шкоди і може відновити соціальну структуру чи культуру спільноти, що проживає там;
- Економічний – діяльність не розпочинається, а потім просто швидко припиняється через недобросовісне господарювання; вона триває та сприяє економічному добробуту місцевої спільноти. Сталий бізнес повинен приносити користь своїм власникам, працівникам та їх оточенню.

Якщо ми враховуємо ці три аспекти у своїй діяльності, це називається принципом триєдності. Іноді він називається принципом «роби добре и процвітай». Це значить керувати бізнесом, організацією чи урядом у такий спосіб, аби не знищувати ресурси – природні, культурні чи економічні, - від яких вони залежать. Фактично, якщо компанія здійснює діяльність таким чином, вона може збільшити дію цих трьох аспектів і продовжувати отримувати прибутки, одночасно приносячи користь оточуючому середовищу та спільнотам.

Принципи сталого розвитку можуть застосовуватися до будь-якого виду туризму – масового чи спеціалізованого; міського, пляжного чи «дикого», великого чи малого. Вони також можуть застосовуватися до усіх секторів туристичної галузі: житло, туристичні маршрути, агенції, наземні оператори, гіді та транспорт. Відповідно до «Порядку денного на 21 століття: туристична галузь» «продукція сталого туризму – це продукція, яка функціонує у гармонії із місцевим середовищем, спільнотою та культурами у такий спосіб, аби останні отримували

постійну користь від такої діяльності». Багато програм сертифікації сталого туризму вважають, що сталий туризм – це «туризм, який прагне мінімізувати екологічні та соціокультурні впливи, одночасно надаючи економічну користь місцевим спільнотам та країнам місцезнаходження» (Мохонкська угода від 2000 року).

У 1988 році Всесвітня туристична організація (ВТО) заявила, що сталий туризм «повинен призводити до розпорядження усіма ресурсами у такий спосіб, аби економічні, соціальні та естетичні потреби задовольнялися разом із збереженням культурної цілісності, важливих екологічних процесів, біологічного різноманіття та систем життєзабезпечення».

Великий традиційний міський готель може бути екологічно та соціально відповідальним, так само як і еко-хатинка, розташована поблизу національного парку. Водночас, маленький готель може бути так само безвідповідальним та нераціональним, як і великий готель, або у деяких випадках навіть ще більше. Це одна з причин, чому багато людей вважають, що настала необхідність створити міжнародно-визнані та локально адаптовані стандарти сталого розвитку.

У туризмі принцип триєдності може бути критичним, зокрема, для тих компаній та туристичних маршрутів, що розміщуються поза межами великих міст. Виживання готелів та туристичних маршрутів у сільській чи незайманій місцевості залежать від доброї волі місцевої спільноти. Компанії, які не наймають на роботу або не приносять користі місцевим жителям, часто втрачають підтримку останніх. А міста, села та корінні спільноти, суспільне життя яких пошкоджене туризмом, часто втрачають свою туристичну привабливість. Компанії, що працюють на основі використання природних ресурсів, не можуть вижити, якщо ресурси зруйновано – саме заради цього клієнти й приїжджають.

Дванадцять цілей створення сталого туризму зазначені у документі «Як зробити туризм більш сталим: посібник для керівників»

(Екологічна програма ООН – Всесвітня туристична організація, 2005), а саме:

1. екологічна життєздатність: забезпечити життєздатність та конкурентноздатність туристичних напрямків та компаній, аби вони були в змозі процвітати та приносити прибутки на довгу перспективу;

2. місцеве процвітання: максимально збільшити внесок туризму в економічне процвітання приймаючого регіону, в тому числі частку грошей, що їх витрачають відвідувачі, яка залишається в регіоні;

3. якість працевлаштування: збільшити кількість та якість місцевих робочих місць, створених та підтримуваних туристичною галуззю, в тому числі рівень оплати, умови праці та доступність працевлаштування для усіх без будь-якої статевої, расової, фізичної чи іншої дискримінації;

4. соціальна рівність: сприяти широкому та справедливому розподіленню економічних та соціальних переваг, отриманих від туризму, між усіма учасниками спільноти, в тому числі, покращення можливостей, прибутку та послуг для бідних верств населення;

5. задоволення відвідувачів: надавати безпечний, цікавий та повний досвід відвідувачам без будь-якої статевої, расової, фізичної чи іншої дискримінації;

6. місцевий контроль: залучати та допомагати місцевим спільнотам у плануванні та прийнятті рішень щодо керування та майбутнього розвитку туризму у їх регіоні, у співпраці із іншими зацікавленими сторонами;

7. добробут спільноти: підтримувати та зміцнювати якість життя у місцевих спільнотах, в тому числі соціальні структури та доступ до ресурсів, життєвих благ та систем життєдіяльності, уникаючи при цьому будь-яких форм соціального занепаду чи експлуатації;

8. культурне багатство: поважати та збільшувати історичний спадок, автентичну культуру, традиції та відмінні риси приймаючих спільнот;

9. фізична цілісність: зберігати та вдосконалювати якість ландшафтів, міських і сільських, та уникати фізичного та візуального занепаду оточуючого середовища;

10. біологічне різноманіття: підтримувати раціональне використання природних зон, ареалів та дикої природи та мінімізувати нанесену їм шкоду;

11. ефективність використання ресурсів: мінімізувати використання недостатніх та невідновлювальних ресурсів при розробці та експлуатації туристичних об'єктів та послуг;

12. екологічна чистота: мінімізувати забруднення повітря, води та ґрунту, а також продукування відходів туристичними підприємствами та туристами.

Перелічені 12 цілей спрямовані на реалізацію принципу триєдності у туристичній діяльності.

Принцип триєдності - це коли компанія слідкує за соціально-економічним та екологічним впливом своєї діяльності на суспільство, починає покращувати свою діяльність та звітувати суспільству про успіхи своєї діяльності.

1.2. Тенденції розвитку сталого туризму в Україні

Однією з основних перешкод динамічного соціально-економічного розвитку країн є неспроможність охоплення сукупності взаємозв'язків суспільних і природних процесів.

Сталість розвитку туризму є складовою розвитку національних економік. Туризм як галузь економіки знаходиться у складній взаємодії з навколишнім середовищем і тому сьогодні, завдання подальшого

розвитку туризму полягає у зменшенні його негативного впливу на навколишнє середовище (забруднення стічними водами, сміттям; емісія повітряного транспорту; ерозія пляжів внаслідок вирівнювання прибережної території; вплив на культуру місцевих жителів; втрата історичної та архітектурної спадщини; використання праці неповнолітніх та ін.). Урядами країн повинні бути прийняті обмеження і правові акти для мінімізації даних негативних наслідків.

Туризм повинен розвиватись так, щоб приносити користь місцевому населенню, посилювати економіку приймаючої країни, створювати додаткові робочі місця. Туристична індустрія має великий потенціал, який дозволяє внести конструктивний вклад у стійкий розвиток країн та регіонів, сприяти досягненню екологічної та соціальної стійкості.

Сталий розвиток туризму – це свідомо підтримуваний розвиток, в силу чого зростає роль держави, оскільки тільки вона здатна розробити стратегічну основу планування розвитку індустрії туризму[5].

На фоні розвитку світового туризму ця галузь в Україні поки що не має значних здобутків, хоча об'єктивно вона має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного положення та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалів. Але на сьогодні українські громадяни у цій сфері є своєрідними інвесторами зарубіжних країн.

За прогнозом ВТО до 2020 року Україна може увійти в першу двадцятку країн з найбільш популярними напрямками туризму. Законом України «Про туризм» туризм визнано як одну з найперспективніших галузей і проголошено пріоритетним напрямком соціально-економічного та культурного розвитку.

Прийнятий Верховною Радою України 15 вересня 1995 року Закон "Про туризм" [4] констатує: "Держава проголошує туризм одним з

пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки і створює сприятливі умови для туристичної діяльності."

Слід відмітити, що кількість в'їзних (іноземних) і внутрішніх туристів, загальний обсяг наданих туристичних послуг та платежі до бюджету за 2000-2010 рр. мають позитивну динаміку. Проте частка реалізованих туристичних і пов'язаних з ними готельно-ресторанних і культурно-розважальних послуг у загальному обсязі реалізованих послуг в Україні становить лише 7%, у той час як на світовому ринку нормою вважається 30% лише для головних ресурсів, а з урахуванням супутніх складників – майже 50%.

Причини такого становища слід шукати в складній соціально-економічній ситуації в державі, невідрегульованості механізмів стимулювання туристичної індустрії, відсутності ефективної стратегії розвитку цієї галузі як на національному, так і регіональному рівнях.

Доцільність переходу до реалізації стратегії сталого розвитку України визначається як внутрішніми чинниками, так і зовнішніми, що пов'язані з євроінтеграційними прагненнями України та необхідністю виконання міжнародних зобов'язань України. На тлі загострення конкуренції на міжнародному туристичному ринку, загальносвітової тенденції до посилення ролі держав у забезпеченні сталого розвитку туризму, вітчизняний національний туристичний продукт стає все менш привабливим та конкурентоспроможним. Як наслідок, сфера туризму і курортів у державі не спроможна забезпечити повноцінного виконання економічних, соціальних і гуманітарних функцій, не сприяє збереженню довкілля та культурної спадщини, створенню робочих місць, збільшенню питомої ваги сфери послуг у структурі ВВП.

Характерними рисами туризму в Україні нині є:

- недосконала система державного управління;
- незбалансоване використання туристичних
- повільні темпи зростання обсягів інвестицій;

- надмірний податковий тиск;
- невідповідність міжнародним стандартам;
- недостатня забезпеченість висококваліфікованими фахівцями;
- відсутність інноваційних проектів і наукових досліджень з питань розвитку рекреації, туризму та курортів;
- недосконала база даних щодо туристичних об'єктів;
- низький рівень маркетингових досліджень, інформаційно-рекламного забезпечення.

Мережа об'єктів туристичної інфраструктури в Україні за радянських часів формувалася в основному з орієнтацією переважно на невибагливого туриста, тому переважають невеликі (порівняно з аналогічними закордонними) комплекси зі значною концентрацією місць та низьким рівнем комфортності.

В державі лише близько 30% готелів відповідають міжнародним стандартам, серед них станом на 2000 р. не було жодного п'ятизіркового, і тільки шість мали чотири зірки. З 2008 року ситуація починає поступово змінюватись, держава вже почала усвідомлювати важливість проблеми формування і розвитку ринку туризму.

Одним із дієвих засобів прискорення розвитку туризму в Україні є розвиток туристичної інфраструктури у мережі міжнародних транспортних коридорів (МТК). За оцінками експертів, вона має найвищий в Європі коефіцієнт транзитності.

Для впровадження туристичного продукту України на світовий ринок необхідна скоординована висококваліфікована та грамотна система дій, яка б давала відчутні результати.

Недостатньою є також інформаційна база про Україну та туристичні послуги, які в ній надаються. У 2004 р. в нашій країні було створено власну інформаційну систему (UTIS), проте вона значною мірою має комерційно-інформаційний, а не іміджевий характер.

Негативним чинником є й технологічна відсталість туристичної галузі. В ній практично не застосовуються інформаційні технології, які в розвинутих країнах набули ознак повсякденної ужитковості: електронні інформаційні довідники щодо готелів, транспортних маршрутів і туристичних фірм з переліком і вартістю послуг (у світі практично всі довідники з туризму випускають в електронному, а більшість – у Internet-форматах, що дає їх користувачам можливість бронювати місця в готелях і на транспорті у режимі реального часу – “on-line”). При цьому слід зазначити, що останнім часом у галузі інформаційних технологій в Україні спостерігається значне поживлення.

На розвиткові галузі позначається також низький рівень обслуговування, зумовлений загальною кваліфікацією працівників туристичного ринку. В Україні практично відсутня відповідна система в галузі туризму для підготовки і перепідготовки кадрів, а також чіткі та адекватні світовим стандартам кваліфікаційні вимоги.

Стримують розвиток туризму в Україні й недосконалість та непослідовність економічних реформ, нормативно-правового поля (в тому числі – правил і умов перетинання кордонів) і, як наслідок, відсутність необхідних інвестицій для розвитку туризму – як внутрішнього (через тривалу економічну кризу), так і іноземного (через несприятливий інвестиційний клімат). У зв'язку з несприятливим бізнесовим кліматом працюють лише близько третини українських туристичних підприємств, які мають чинні ліцензії на надання туристичних послуг.

Для того, щоб подолати відставання масштабів (навіть порівняно з середніми показниками по СНД) нормативно-правового та організаційного забезпечення туристичної діяльності, підняти рівень маркетингових досліджень на туристичному ринку, інформаційно-рекламного забезпечення на внутрішньому і, особливо, на зовнішньому

ринках, потрібно внести зміни та переглянути стратегію держави в галузі туризму.

Обґрунтування перспектив розвитку конкурентоспроможного ринку туризму в Україні слід здійснювати на підставі чинної законодавчої і нормативної бази.

Концептуальні положення його розвитку втілено в генеральній схемі планування території України (ГС), яка затверджена Законом України № 3059-ІІІ, від 7 лютого 2002 р. В ній визначено пріоритети та концептуальні засади планування і використання території країни, вдосконалення систем розселення, забезпечення сталого розвитку регіонів і населених пунктів, розвитку виробничої, інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури, формування національної екологічної мережі.

Для подолання негативних явищ в Україні розроблено Стратегію сталого розвитку туризму і курортів, основною метою якої є:

- покращення якості життя населення; захист національних інтересів України у сфері туризму;
- формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному ринках на основі раціонального використання туристичних ресурсів, збереження історико-культурних надбань та етнічних особливостей українського народу;
- створення умов для споживання туристичного продукту;
- реалізація закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, зайнятість, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав при здійсненні туристичних подорожей і відпочинку, туристичної діяльності;

- поліпшення правових, організаційних та соціально-економічних засад реалізації державної політики України у сфері туризму і діяльності курортів в умовах глобалізації та євроінтеграції суспільних процесів.

Тому, згідно Стратегії сталого розвитку туризму і курортів в Україні, пріоритетами сталого розвитку туризму і курортів є [5]:

- формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту;

- розвиток людських ресурсів в інтересах туризму;

- збереження ресурсного потенціалу туризму, формування простору високої туристичної привабливості з метою забезпечення раціонального та ефективного використання туристичних ресурсів;

- формування інформаційного простору сфери туризму;

- створення єдиної системи маркетингу у сфері туризмі;

- поглиблення міжнародного співробітництва з метою забезпечення сталого розвитку туризму

Концепція стійкого розвитку туризму дає інструменти і можливість окреслити таку модель сталого розвитку економіки, яка розвивається не ставлячи питання щодо співвідношення пріоритетів сьогодення та майбутнього.

ІНСТРУМЕНТИ ОЦІНКИ СТАЛОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

2.1. Сертифікація сталого туризм

Туристична галузь – це торгівельна площадка. Однак програми сертифікації сталого туризму, туристичні компанії, спонсори та особи, що визначають політику, які вважають, що сертифікація автоматично привабить туристів та посередників та генерує прибутки, недооцінюють виклики цього ринку. Наявність маркетингового плану та стратегії гарантує успіх та довгостроковий сталий розвиток програми сертифікації та туристичного бізнесу – це безпрограшна ситуація.

Сертифікація – це ринковий механізм. Важливо розуміти ринок, попит на сертифіковані послуги та продукт, конкурентів та інших гравців туристичної галузі [2]. Цей аналіз надає основу для розробки стратегії, спрямованої на реагування на погрози, виклики, перешкоди, можливості та конкурентів. Це можна зробити на основі ССМЗ аналізу, який у вигляді схеми зазначає слабкі та сильні сторони, можливості та загрози, що чекають при маркетингу програм сертифікації.

Аби ринки були зацікавлені у сертифікованому продукті (попит), необхідна достатня кількість альтернатив та варіантів (пропозиція). Необхідна критична маса сертифікованого продукту.

Станом на 2007 рік загальна кількість сертифікованого продукту у Європі дорівнювала 6000-10000; за чотирма програмами в Латинській Америці налічувалося 168 одиниць сертифікованого житла та туроператорів; а по всьому світу налічувалося менше 15000 сертифікованих компаній та продукту [8]. Це лише невелика частка туристичних компаній та продукту.

Через нерівномірне поширення програм сертифікації у світі споживачі не мають змоги знати більше про сертифікацію.

Туроператори та інші гравці ринку не можуть надавати перевагу тому чи іншому продукту у своїх каталогах, оскільки немає достатньої кількості якісного сертифікованого продукту на їхньому ринку.

Більшість марок «зеленого» туризму мають декілька десятків чи не більше декілька сотень (не тисяч) сертифікованих компаній чи продукту. Одна з найуспішніших програм – шведська програма «Найкраще у природі» - розпочалася у 2002 році, і до 2007 року сертифікувала 75 компаній та біля 300 видів діяльності.

Більшість програм сертифікації сталого туризму мають національну базу, втілюються лише регіонально та отримують обмежене споживацьке визнання. Два основних винятки – це програми «Блакитний прапор» та «Зелена планета 21», які функціонують в багатьох країнах та отримали значне ринкове визнання.

«Блакитний прапор», одна з найстаріших та найуспішніших програм сертифікації туризму, сертифікувала понад 3200 пляжів та причалів у 39 країнах Європи, Південної Америки, Марокко, Нової Зеландії, Канади та країн Карибського басейну. Розпочата у Франції у 1985 році, вона зосередилася на двох питаннях, важливих для відвідувачів пляжів – якість води та безпека на пляжі. Її логотип став загальноновизнаним та популярним серед споживачів.

Програма «Зелена планета 21», вперше розроблена в середині 90-х років 20-го століття Всесвітньою радою з подорожей та туризму, зазнала численних змін, які зміцнили та розширили її критерії та процедури. Зараз вона розташована в Австралії. Програма «Зелена планета 21» «порівняла» (процес самооцінки за комплексом показників та контрольних питань) чи «сертифікувала» (із залученням незалежних зовнішніх аудиторів) понад 200 одиниць житла та інших туристичних об'єктів у 75 країнах.

Існує розуміння того, що національні чи регіональні програми сертифікації туризму дозволяють змінювати критерії в залежності від місцевих реалій. Однак існує потреба у загальноприйнятих процедурах та основних критеріях, за якими можна вимірювати та узгоджувати усі програми. Наприклад, добре розвинена 5-зіркова програма сертифікації якості та обслуговування в готелях має стандартні критерії, хоча в кожній країні реалізується власна програма.

Сьогодні не існує міжнародних критеріїв чи стандарту для понад 80 програм сертифікації сталого туризму. Однак є два важливих документи, які неформально служать зразком для узгодження програм сертифікації. Одним з них є Мохонкська угода – комплекс основних критеріїв, які повинні бути частиною будь-якої програми сертифікації сталого туризму. Цей документ був прийнятий у 2000 році на конференції програм сертифікації «зеленого» туризму. Другий документ – «Основні критерії», розроблені на основі існуючих програм Мережею сертифікації сталого туризму в Північній та Південній Америці.

В Європі дослідження показують, що споживачі підтримують ідею створення єдиної еко-марки. Наприклад, в Італії майже 90% опитуваних зазначили, що європейська еко-марка, зосереджена на екологічній якості готелів, є «досить важливою» чи «дуже важливою». Існує дві ініціативи, спрямовані на узгодження критеріїв та колективний маркетинг «зелених» програм сертифікації житла: еко-марка «Квітка ЄС», яка присвоюється туристичним компаніям та багатьом іншим групам продукту, що відповідають узгодженим основним екологічним критеріям та показникам ефективності, та ініціатива (Добровільні ініціативи сталого розвитку у туризмі), спроба громадської організації створити мережу еко-марок сталого туризму в Європі, яка відповідає б ряду загальних критеріїв сертифікації.

Створення міжнародного органу акредитації – запропонованої Наглядової ради з питань сталого туризму, який очолює група

«Rainforest Alliance» («Тропічний альянс»), - має на меті створення загальних критеріїв та процедур, а також легко впізнаного логотипу, які б гарантували усім користувачам, що учасник програм сертифікації відповідає міжнародним стандартам сталого туризму [9]. Після запуску проекту Наглядова рада з питань сталого туризму допоможе створити міжнародну довіру та прозорість програм сертифікації та рекламувати загальний міжнародний логотип для усіх акредитованих програм. Всесвітній логотип акредитації сприятиме впізнанню марки.

Дослідження підтверджують споживацьку підтримку екологічно та соціально відповідального туризму. Однак також існує «зелена прогалина» між тим, що споживачі за власними словами зроблять, і що вони дійсно роблять.

У США 80% туристів стверджують, що збереження довкілля важливе, але лише 14% кажуть, що вони запитують в готелі, чи має він екологічну політику.

В Німеччині понад 70% внутрішніх туристів стверджують, що екологічна марка у туризмі важлива, але лише 53% кажуть, що вони використовуватимуть еко-марку, якщо вона наявна, при виборі місця проведення відпустки.

Технічні аспекти забезпечення справедливості та об'єктивності системи сертифікації можуть бути досить складними. Існує багато визначень та правил, прийнятих більшістю органів сертифікації. Найважливішими з них є:

- Відсутність дискримінації: сертифікація повинна бути доступна усім заявникам, які відповідають стандартам, та діяльності яких сертифікація стосується;
- Сертифікація повинна бути звільнена від непомірних фінансових компенсацій та не повинна залежати від розміру чи участі в групах чи організаціях;

- Сертифікаційний стандарт повинен складатися із чітко визначених критеріїв, особливо в частині, що стосується предмету сертифікації;

- Організація, що здійснює сертифікацію, повинна робити неупереджену оцінку та приймати неупереджені рішення щодо сертифікації, ґрунтуючись на чітко визначених критеріях;

- Орган сертифікації повинен залучати усі сторони, у значній мірі зацікавлені у діяльності, що сертифікується, до участі у визначенні змісту та функцій системи сертифікації;

- Особа, яка оцінює компанію або діяльність, повинна бути відокремлена від органу, який вирішує, надавати чи не надавати сертифікацію; і перша, й другий повинні бути незалежними від організації, яка надає консультаційні послуги та готує компанії до сертифікації;

- На орган сертифікації не повинен здійснюватися жоден комерційний чи фінансовий тиск, що може вплинути на його рішення;

- У документі про сертифікацію надається логотип, а також у ньому міститься положення про завершення строку дії, за яким після завершення певного часу необхідна повторна сертифікація для запобігання проявам «зеленого піару»;

- Повинні бути розроблені процедури апеляції, відкликання сертифікації, перегляду та зміни критеріїв та стандартів, тощо.

Ці та багато інших загальноприйнятих вказівок та визначень, що стосуються процедури сертифікації, ґрунтуються на вказівках, вироблених внаслідок досягнення консенсусу серед членів Міжнародної організації із стандартизації (МОС – ISO), що знаходиться у Швейцарії. Більшість членів є офіційно визнаними інститутами національних стандартів та органами акредитації з великих та малих країн усіх регіонів світу. ISO публікує сотні вказівок, визначень та стандартів.

Важливо пам'ятати, що ISO видає сотні стандартів на усе, починаючи від швидкості руху плівки до міцності гвинта. Вказівки стосовно управління програмами сертифікації є найбільш поширеними (наприклад, ISO/IEC 17021:2006 та деякі інші). Однак їх не слід плутати із двома найбільш відомими стандартами сертифікації ISO: ISO 9000 для сертифікації систем контролю якості та ISO 14001 для систем екологічного контролю. Це типові (придатні до застосування до будь-якої галузі, компанії чи діяльності) процесно-орієнтовані системи, про які ми поговоримо далі, у розділі процесно-орієнтована сертифікація чи сертифікація, орієнтована на результат.

Програми відрізняються між собою за наступними ознаками:

- сертифікація першої, другої чи третьої сторони;
- процесно-орієнтовані системи чи системи, орієнтовані на результат;
- сертифікація за мінімальними стандартами чи еко-марки;
- багаторівневі визнання чи визнання за принципом «пройшов/не пройшов».

Сертифікація першої сторони – це оцінювання власне об'єктом оцінки. Наприклад, коли компанія заявляє, що її продукт відповідає певним стандартам, але ніхто ззовні не перевіряє таку заяву.

Сертифікація другої сторони – це коли покупець чи галузева установа заявляє, що продукт відповідає стандартам покупця.

Сертифікація третьої сторони – це коли неупереджена незалежна сторона оцінює відповідність продукту чітко визначеним стандартам. Програми сертифікації, що заслуговують найбільшої довіри, вимагають оцінки третьою стороною.

Дослідивши джерела інформації щодо загальносвітових та європейських програм сертифікації сталого туризму можна представити їх у наступному вигляді табл. 2.1.

Існуючі програми сертифікації сталого туризму

Загальносвітові програми
<ul style="list-style-type: none"> • Портал інформації про сталий туризм DestiNet зазначає та дає веб-адреси понад 60 еко-марок сталого туризму у світі, а також інформацію про визнання відмінного сталого розвитку, екологічних чи соціальних показників діяльності чи інновацій; а також показники якості, в тому числі, екологічні вимоги та інші вимоги до сталого розвитку. http://destinet.ewindows.eu.org/policies_resources/fo1954381/fo1703514; • «Зелена планета 21» (GG21) – це міжнародний стандарт, що може застосовуватися до туристичних компаній, діяльності та туристичних маршрутів у всьому світі. Його програми охоплюють порівняльний аналіз, за яким слідує сертифікація. www.greenglobe.org; • Міжнародний стандарт з екотуризму – це програма «Зелена планета 21» для сертифікації діяльності у сфері екотуризму в світі. www.greenglobe.org/page.aspx?page_id=104; • «Блакитний прапор» – це ексклюзивна еко-марка, якою нагороджені понад 3200 пляжів та причалів у 36 країнах Європи, Південної Америки, Марокко, Нової Зеландії, Канади та країн Карибського басейну у 2006 році. www.blueflag.org.
Європейські програми
<ul style="list-style-type: none"> • Портал інформації про сталий туризм DestiNet, містить адреси понад 50 європейських програм сертифікації та визнання; • Асоціація VISIT (Добровільні ініціативи сталого розвитку у туризмі) складається із семи еко-марок (розташована в Нідерландах, Італії, Данії, Латвії, Сполученому королівстві Великої Британії, Швейцарії та Люксембурзі), які разом представляють понад 2000 туристичних компаній-учасниць. www.visit21.net/VISIT_Ecolabels_LinksToEcolabels.html; • Еко-марка ЄС («Європейська квітка») сертифікує послуги із надання житла туристам та кемпінги у Європейському Союзі, а також в інших країнах Європи. На веб-сторінці є корисна інформація для зацікавлених компаній, в тому числі механізм самоперевірки. http://ec.europa.eu/environment/ecolabel/index_en.htm.

Зокрема також існують регіональні та національні програми сертифікації сталого туризму в Північній та Південній Америці, в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, в Африці. Але на сьогодні немає загального джерела інформації про усі програми сертифікації.

Багато компаній прагнуть сертифікації для розширення своєї клієнтської бази. Це може статися згодом, однак на даний момент більшість клієнтів туристичного бізнесу не вбачають у сталому розвитку бізнесу критерій вибору туристичного маршруту. На жаль, це так, і, можливо, ситуація зміниться у майбутньому, як це сталося із органічним сільським господарством. Аби це трапилося, визнані компанії повинні сертифікувати ще багато туристичних компаній. Іншими словами, повинна бути досягнута критична маса сертифікованих компаній із впізнанням марки програми сертифікації.

2.2. Маркетингова політика сталих туристичних підприємств

Існує багато визначень маркетингу та маркетингової стратегії. Часто маркетинг вважається лише просуванням продукції, зокрема, рекламою та брендингом. Однак маркетинг має ширше значення, за яким у центрі знаходиться споживач. Маркетингова стратегія – це діловий підхід до просування продукції та послуг, виражений у широкому розумінні [10].

Маркетингові стратегії динамічні та інтерактивні. Вони частково плануються та частково неплановані. Гнучка маркетингова стратегія дозволяє програмі реагувати на зміни ринку.

В свою чергу, маркетингова стратегія формує основу маркетингового плану. Маркетинговий план містить комплекс конкретних дій, необхідних для успішного втілення маркетингової стратегії. Отже, маркетингова стратегія служить фундаментальним обґрунтуванням маркетингового плану, створеного для досягнення

маркетингових цілей. Важливо, аби ці цілі давали результати, які можливо б було виміряти.

Маркетингові дослідження туристичних послуг або її ринкового оточення є систематичними заходами щодо отримання оперативної інформації стосовно даних, які описують поточну або перспективну (прогнозу) сутність самої послуги чи її маркетингового оточення, а також аналіз і відображення даних у формі, необхідній для вирішення стратегічних і тактичних завдань, поставлених перед підприємством [10].

Звіт Екологічної програми ООН «Маркетинг продукції сталого туризму» містить цінні вказівки щодо маркетингу продукції сталого туризму. Модель, використана у звіті, проста та підходить до програм сертифікації. Вона починається із перегляду ключових етапів маркетингового плану: аналіз, маркетингова стратегія та маркетингова структура. Нижче наведені витяги із звіту Екологічної програми ООН:

Першим етапом у розробці маркетингового плану є ретельний аналіз ринку, зокрема, ресурсів, конкурентів та бізнес-середовища.

Другим етапом є прийняття стратегічних рішень щодо сегментування ринків, визначення секторів, на які план орієнтований, та планування належного позиціонування продукту.

Третім етапом є визначення маркетингової структури, що по суті означає, як продукт – у даному випадку, програма сертифікації та сертифікований продукт – буде пропонуватися споживачам – (посередникам та туристам) – яка буде ціна, як буде подаватися інформація про продукт, та як він буде розміщуватися.

У цілому загальна схема проведення маркетингових досліджень, що складається з низки методів і методик планового дослідження з урахуванням принципів сталості, відображена на рис. 1.1.

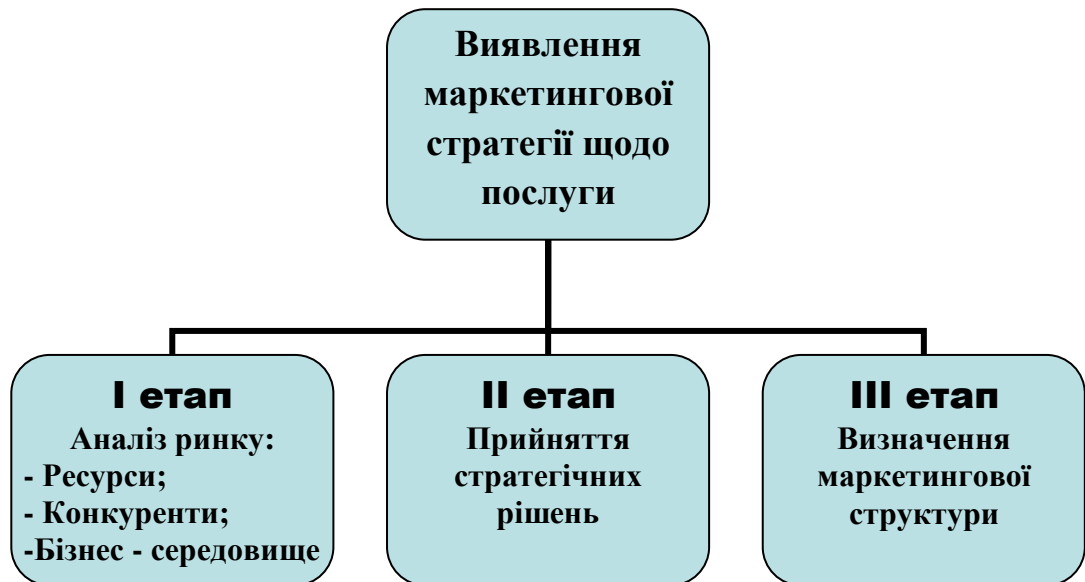

Рис. 1. 1. Схема виявлення маркетингової структури, щодо послуги

Маркетинг сталого туризму означає якісно новий підхід в управлінні туристичним бізнесом, задоволені ринкового споживчого попиту з урахування принципів сталого розвитку. Маркетингові служби туристичних компаній повинні досліджувати різні аспекти ринку, з якими має справу туристична компанія в процесі свого функціонування і також проводити оцінку впливу туристичної діяльності підприємства на навколишнє природне середовище для підтримки «зеленого» іміджу компанії.

АНАЛІЗ СТАНУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

3.1 Туристично-рекреаційний потенціал Одеської області

Згідно з державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 року, Одеська область належить до тих областей України, де пріоритетним напрямом розвитку на державному рівні визначено розвиток рекреаційно-туристичної сфери.

Одеська область має значний природно-ресурсний потенціал для розвитку рекреації та туризму. Це перш за все сприятливі кліматичні умови, розташування на узбережжі Чорного моря (більше 300 км від дельти Дунаю до Тилігульського лиману) з довжиною 175 км піщаних пляжів; функціонування природно-заповідних зон.

Значний резерв розвитку оздоровчо-рекреаційного комплексу на території області являють собою родовища мінеральних грязей, які незважаючи на достатній ступінь їх вивченості, освоюються в дуже обмежених розмірах.

Загальні прогностичні ресурси підземних вод Одеської області становлять близько 736,70 тис. м³/добу. Із зазначеної кількості ресурсів розвідані та затверджені у Державній комісії по запасах корисних копалин експлуатаційні запаси підземних вод по 25 родовищах (38 ділянок) у кількості 486,71 тис. м³/добу. З розвіданих запасів використовується лише 45,6 тис. м³/добу або 9%. Таким чином, в області є значні перспективи розширення використання підземних вод.

Крім питних прісних підземних вод на території області розвідані та затверджені експлуатаційні запаси по 14 родовищах (22 ділянки) мінеральних вод у кількості 7,192 тис.м³ /добу, у тому числі за категоріями: А – 3,628 тис.м³ /добу, В – 2,5815 тис.м³ /добу , С1 –

0,9825 тис.м³ /добу. Найбільші з них Одеське – 2272 м³ /добу, Куяльницьке –1516 м³ /добу, Кароліно-Бугазьке – 1800 м³ /добу, Сергіївське – 919 м³ /добу, Чорноморське - 212 м³ /добу.

Мінеральні води Одещини представлені переважно хлоридно-натрієвими водами та використовуються для лікувальних цілей і промислового розливу.

Узагальнено природно-ресурсний потенціал Одеської області представлено у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Природно-ресурсний потенціал Одеської області станом на 1 січня 2014

Земельні ресурси	Загальна площа, тис. га	3331,4	
	% до загальної площі	5,5	
Водні ресурси	Річки	Кількість, од.	Довжина, км
		1143	7962
	Ставки	Кількість, од.	Площа водного дзеркала, тис. га
		828	6,83
	Водосховища	Кількість, од.	Площа водного дзеркала, тис. га
		55	78,33
Мінеральні ресурси	Підземні води	Питні технічні	Води мінеральні
		Усього	Усього
		40	25
	Лікувальні грязі	Усього	Розроблюється
		2	1
	Лікувальна рапа	Усього	Розроблюється
		1	1

Станом на 1 січня 2014 року туристична інфраструктура Одеської області нараховувала 1147 закладів туристично-рекреаційного призначення, з них 366 підприємств готельного комплексу і 781 установи оздоровчого профілю. У 2013 році пасажиропотік у міжнародних пунктах пропуску через державний кордон у межах Одеської області склав 10 098, 223, що на 19,1% більше ніж у 2012 році, з них іноземців – 6, 87 млн.осіб, що на 14,9 % більше порівняно з 2012 роком. У минулому році в акваторію Одеського порту було здійснено 148 суднозаходів, у тому числі іноземних круїзних лайнерів – 106; загальний пасажирообіг склав 174,5 тис.осіб, що на 29,6 % більше у порівнянні з 2012 роком. В українську частину дельти Дунаю впродовж 2013 року здійснено 80 суднозаходів і обслуговано 11,1 тис. іноземних круїзних туристів, що на 1,4% більше ніж у 2012 році. Обсяг капітальних інвестицій освоєних підприємствами туристично-рекреаційної сфери області за 9 місяців 2013 року склав 81,2 млн.грн., що на 46,5% більше ніж за аналогічний період 2012 року.

В м. Одеса налічується 54 готелі, 15 санаторіїв та 59 баз відпочинку і 8 санаторіїв в Одеській області.

Готелі:

5 зірок – 5 од., вартість проживання: 1100-9000 грн.

4 зірки – 17 од., 400-6500 грн.

3 зірки – 6 од., 235 – 7200 грн.

2 зірки – 2 од., 238-678 грн.

27 готелів без зіркові – 200- 3300 грн.

Види туризму, що розвинуті в регіоні:

- Лікувально-оздоровчий
- Культурно-пізнавальний (екскурсії, театри, музеї, архітектурні пам'ятки)
- Винний (дегустації, музеї винного виробництва)
- Спортивний (спортивні тури, екскурсії, прогулянки та походи, рибалка, конний спорт, водний, екстремальний)
- «Зелені» види туризму (сільський, екологічний)

• Релігійний (п Лікувально-оздоровчий туризм на базі лікувальних грязей та рапи ліманів:

- Будакського
- Куяльницького
- Тілігульського
- Хаджибейського
- Тузловських озер (о. Шагани, о.Алібей, о. Бурнас)

Основні туристичні потоки відображено на рис. 3.1

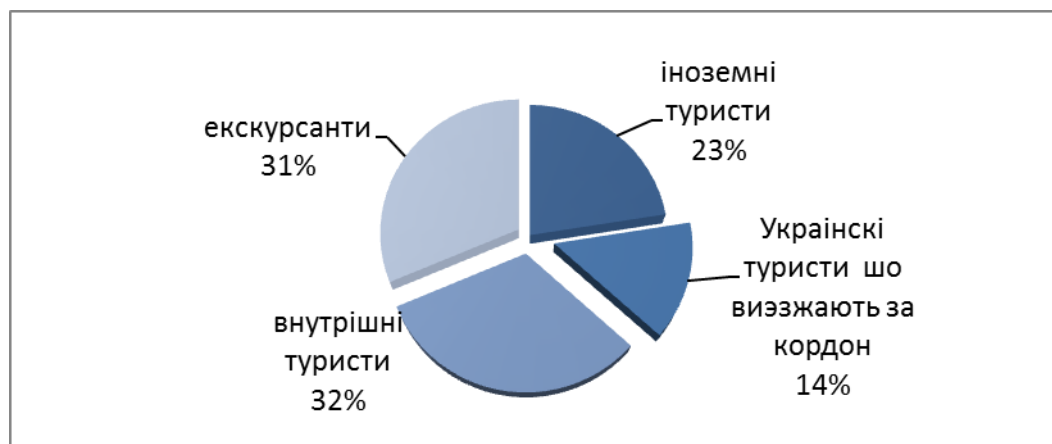

Рис. 3.1 Туристичні потоки Одеської області

Згідно із статистичними даними [11, 12, 13] розглянуто динаміку забезпечення закладами колективного розміщення у одеській області, табл. 3.3. Нйбільше об'єктів розміщення, а саме 75 об'єктів знаходиться у чілійському районі Одеської області. У 4 розділі даного дипломного проекту розглядатиметься туристичний комплекс м. Вілкове, що знаходиться саме в цьому районі та має всі перспективи для успішного розвитку туристичної діяльності.

Таблиця 3.3

Динаміка забезпечення закладами колективного розміщення Одеської області з 2012 – 2014 рр.

Адміністративні райони	2012			2013			2014		
	усього	у тому числі		усього	у тому числі		усього	у тому числі	
		готелі та аналогічні засоби розміщення	спеціалізовані засоби розміщення		готелі та аналогічні засоби розміщення	спеціалізовані засоби розміщення		готелі та аналогічні засоби розміщення	спеціалізовані засоби розміщення
Одеська область	623	216	407	685	253	432	629	235	394
Райони									
Ананьївський	1	1	–	1	1	–	1	1	–
Арцизький	3	3	–	1	1	–	1	1	–
Балтський	2	2	–	3	3	–	3	3	–
Білгород-Дністровський	25	7	18	25	6	19	23	6	17
Біляївський	4	3	1	4	3	1	4	3	1
Березівський	3	3	–	2	2	–	3	3	–
Болградський	3	3	–	2	2	–	2	2	–
Великомихайлівський	2	2	–	2	2	–	2	2	–
Іванівський	2	2	–	2	2	–	2	2	–
Ізмаїльський	2	–	2	2	–	2	2	–	2
Кілійський	75	5	70	82	4	78	65	3	62
Кодимський	1	1	–	1	1	–	1	1	–
Комінтернівський	23	2	21	28	2	26	30	3	27
Котовський	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Красноокнянський	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Любашівський	–	–	–	–	–	–	1	1	–
Миколаївський	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Овідіопольський	60	21	39	63	22	41	56	18	38
Роздільнянський	1	1	–	2	2	–	2	2	–
Ренійський	1	1	–	1	1	–	–	–	–
Савранський	1	–	1	2	1	1	2	1	1
Саратський	1	1	–	1	1	–	1	1	–
Тарутинський	3	3	–	3	3	–	2	2	–
Татарбунарський	68	1	67	73	1	72	58	–	58
Фрунзівський	1	1	–	1	1	–	1	1	–
Ширяївський	1	1	–	1	1	–	2	2	–

Таблиця 3. 4

Основні показники діяльності суб'єктів туристичної діяльності за районами Одеської області

Район Одеської області	2013 р.		
	Суб'єкти туристичної діяльності	Доход від надання туристичних послуг, тис. грн.	Кількість туристів, осіб
Одеська область	183	109445,5	51808
м.Одеса	199	104607,4	51050
м.Білгород- Дністровський	1	19,1	16
м.Ізмаїл	4	2729,1	334
м.Іллічівськ	1	20,0	90
м.Южне	1	42,4	86
Біляївський	2	749,3	104
Кілійський	2	429,5	70
Овідіопольський	2	56,7	18
Ренійський	1	792,0	40

Згідно із програмою розвитку туристично-рекреаційної галузі Одеської області на 2011-2015 роки, проводилась робота щодо вдосконалення регіонального туристичного продукту та популяризації туристично-рекреаційних можливостей області на внутрішньому і міжнародному ринку туристичних послуг. Для покращення якості туристичного обслуговування у 2013 році розроблено ескізи індивідуальних дорожніх покажчиків (знаків), що інформуватимуть про видатні місця і визначні пам'ятки Одеської області рекомендовані для відвідування туристами.

Виготовлення та встановлення знаків здійснюватиметься впродовж 2014-2015 років. З метою запровадження інноваційних форм і методів туристично-екскурсійного обслуговування у 2013 році було

придбано стаціонарні сенсорні аудіотермінали для оснащення експозицій Одеського історико-краєзнавчого музею. Встановлення та налагодження роботи аудіотерміналів буде здійснюватись у поточному році. З метою популяризації винного і сільського зеленого туризму та залучення жителів сільських населених пунктів до надання послуг у сфері туризму в рамках фестивалю "Живе вино України-2013", який відбувся 18 травня 2013 року на території ННЦ "Інститут виноградарства і виноробства ім. В.Є. Таїрова" (Овідіопольський район, смт Таїрове), було організовано функціонування спеціалізованої секції з презентації туристичних можливостей області у сфері винного, сільського зеленого та етнографічного туризму.

В рамках проведення XI Міжнародної асамблеї туристичного бізнесу та III Одеського туристичного фестивалю, які відбулися 23-25 травня 2013 року у м. Одесі було проведено "круглий стіл" з розвитку винного туризму за участю представників Асоціації з культурного та туристичного обміну при Раді Європи, а також конференцію "Готельний та туристичний менеджмент". Для інформування потенційних туристів та надання інформаційної підтримки вітчизняним і іноземним туроператорам при розробці туристично-екскурсійних маршрутів на туристичному сайті області розміщено інформацію (на 3-х мовах: українська, російська, англійська) щодо підприємств готельного комплексу області, садіб сільського зеленого туризму, популярних об'єктів туристичних відвідувань - музеїв, театрів, пам'яток історії, архітектури та містобудування, а також календар проведення щорічних найбільш значущих культурно-мистецьких та інших цікавих подій, які проводяться на території області.

Туристично-рекреаційний потенціал в Одеської області є дуже різноманітним.

Велика кількість пам'яток історії, культури, об'єктів природно-заповідного фонду, наявність лікувальних ресурсів і морських піщаних

пляжів та етнографічне розмаїття сформували імідж Одеської області як одного з найпопулярніших туристичних регіонів України. В області розвинута туристична інфраструктура, основу якої складають об'єкти тимчасового розміщення, санаторно-курортні та оздоровчі заклади. Сьогодні на території області зосереджено понад 1000 закладів туристсько-рекреаційного і оздоровчого профілю, де одночасно можна розмістити майже 115,0 тисяч туристів і відпочиваючих. Своєрідність туристичного комплексу області визначена численними визначними пам'ятками різних часів з відомими історико-культурними заповідниками, пам'ятками архітектури і містобудування, театрами і музеями. Перш за все – це Одеський національний академічний театр опери і балету, Потьомкінські сходи, пам'ятник герцогу Рішельє, Воронцовський палац, унікальні катакомби і розташований в них Музей "Партизанської Слави". Зосередженням визначних пам'яток є м. Білгород-Дністровський, яке сьогодні відносять до десятки найстародавніших міст безперервного існування, разом з такими містами, як Рим, Афіни, Дамаск, Пекін. Місто було засноване у IV ст. до н.е. переселенцями з іонійського поліса Мілет як древньогрецьке місто-держава Тіра. Розкопки Тіри археологи ведуть з початку XX сторіччя і частина знахідок різних років представлена в міському краєзнавчому музеї. А на фундаменті іонічної Тіри, біля самих вод Дністровського лиману розташована унікальна пам'ятка оборонної архітектури XIII-XV ст.ст. – Акерманська фортеця. До нашого часу добре збереглися оборонні стіни і башти, які визначають планувально-просторову структуру фортеці. З початку XX сторіччя тут ведуться реставраційні роботи, що дало можливість активно використовувати історико-архітектурний комплекс з туристичною метою. Величезний пізнавальний потенціал несуть культові об'єкти м. Білгород-Дністровського - церква Іоана Передтечі, Підземна церква Іоанна Сочавського і церква Успіння Пресвятої Богородиці, що збереглася з

часів середньовіччя і на стінах якої можна побачити старовинні розписи і середньовічні мармурові плити (хачкари) з висіченими написами, найперші з яких датуються X століттям. Затребуваними серед шанувальників паломницького туризму є маршрути з відвідуванням Свято-Миколаївської церкви, розташованої у с. Кулевча Саратовського району. Сюди стікається православний люд щоб побачити унікальну ікону Казанської Божої Матері.

Покладені у період великодніх свят під кіот цієї ікони живі білі лілії, що потім повністю засихають, "оживають" напередодні одного з головних християнських свят - Дня святої Трійці. При цьому залишається загадкою те, як за відсутності ґрунту і вологи, усохлі стебла пускають пагони і дають цвітіння. Паломники вважають ікону з ліліями чудотворною і залишають біля образу сотні записок з проханнями і благаннями до Божої Матері. Цікавим втіленням унікальної для півдня України архітектурної стилістики є побудована в 1820 році садиба Куріса у с. Петрівка Комінтернівського району, яка на той час істотно відрізнялася від традиційних поміщицьких будинків. Велика кількість популярних об'єктів туристичних відвідувань знаходиться у м. Ізмаїлі, який через неодноразові штурми фортеці Ізмаїл російськими військами в низці російсько-турецьких війн, увійшов до військово-літературних джерел як місто військової слави. Фортеця Ізмаїл в кінці XVIII століття була однією з найнепрístupніших у Європі. Проте, після закінчення Кримської війни, відповідно до умов Паризького мирного договору її було підірвано. Збереглася лише одна турецька мечеть – унікальна споруда, один з небагатьох зразків турецької архітектури періоду її найвищого розквіту. Сьогодні в мечеті розташована діорама "Штурм фортеці Ізмаїл російськими військами і українськими козаками в грудні 1790 року".

А поряд з Ізмаїлом, в селі Стара Некрасівка знаходиться пам'ятка культурної спадщини, що занесена до Списку об'єктів Всесвітньої

спадщини ЮНЕСКО. Цей монумент встановлено в 1857 році на честь наукового подвигу, здійсненого російськими, шведськими і норвезькими геодезистами, які виміряли дугу меридіана (2820 км) від побережжя Північного Льодовитого океану до берега Дунаю.

Значний інтерес в історичному і культурному плані представляє м. Вилкове – засноване у середині XVIII століття, як поселення Липованське, російськими розкольниками- старообрядцями. Поселившись тут предки вилківчан узялися відвойовувати від води сушу, чому сприяв Дунай, щорічно наливаючи в гирлі тисячі тонн родючого мула. Цей мул поселенці вигрібали, прокладаючи ерики, або канали, а сам мул ставав землею і будівельним матеріалом. Завдяки цьому утворилося унікальне місто, де вулицями стали водні канали (єрики). Крім того, м. Вилкове знаходиться в зоні Дунайського біосферного заповідника, який являє собою водно-болотні угіддя міжнародного значення і є місцем існування значної кількості рідкісних рослин і тварин з Червоної книги України і міжнародних червоних списків. У заповіднику охороняються унікальні для Європи ландшафти дунайських плавнів. Найважливішою складовою заповідної дельтової фауни є птахи, що представляють більше половини видового складу орнітофауни України. Тільки тут можна побачити великі зграї рожевих пеліканів (до тисячі особин), а всього в літній період їх тут збирається в п'ять разів більше. Гармонійне поєднання різних етносів і культур, а на території області проживає більше 130 національностей і народностей, створюють передумови для розвитку таких видів туризму, як етно- або фолк туризм, які є невід'ємною частиною ще одного виду туризму – сільського. Туристам пропонують відпочити на базі сільської садиби, ознайомитися з побутом, традиціями і звичаями місцевих жителів, скуштувати страви національної кухні і просто відпочити на природі. Можна без перебільшення сказати, що якщо культурно-пізнавальний туризм розкриває історичну і культурну спадщину регіону, то сільський

або етно- туризм розкривають душу народу, який населяє наш край. При цьому, відпочинок на базі бессарабської садиби - на півдні області і сільської садиби розташованої на півночі області, істотно відрізнятимуться - різні звичаї, традиції і місцева кухня. Серед природних багатств, які активно використовуються в курортно-рекреаційній сфері області, важливе місце займають лікувальні грязі і ропа Куяльницького, Хаджибейського і Шаболатського лиманів. Унікальні Куяльницькі грязі за своїми лікувальними властивостями визнані еталонними: вони містять комплекс біологічно активних речовин, макро- і мікроелементів, що сприяють зняттю запальних процесів, стимулюванню захисних і відновлювальних функцій пошкоджених органів і систем організму. Природа так розпорядилася, що по складу і цілющим властивостям такі грязі зустрічаються в двох місцях у світі - це Мертве море і Куяльницький лиман. В санаторно-курортних закладах міста Одеси і селища Сергіївка Білгород-Дністровського району успішно лікують захворювання органів кровообігу, опорно-рухового апарату, органів дихання і травлення і цілого ряду інших захворювань.

На території області розташовано понад 700 об'єктів рекреаційного призначення, що створює передумови для розвитку оздоровчого туризму і пляжного відпочинку. До крупних центрів пляжного туризму на Чорноморському побережжі області відносяться: м. Одеса, м. Іллічівськ, смт Затока і с. Курортне Білгород-Дністровського району, села Лебедівка, Лиман, Приморське Татарбунарського району, смт Чорноморське Комінтернівського району, села Санжейка, Грибівка і Кароліно-Бугаз Овідіопольського району, а також с. Приморське Кілійського району. До речі, найпопулярніший рекреаційний район м. Одеси – Аркадія, є центром літніх нічних розваг в якому зосереджено велику кількість нічних клубів і дискотек де до ранку лунають мелодії різних стилів і напрямків. Одеська область – один

з небагатьох регіонів України, що мають значний потенціал у сфері розвитку круїзного туризму і яхтингу. І мова йде не тільки про природні можливості - наявність морського і річкового узбережжя, але і про наявність відповідних інфраструктурних об'єктів. Так, сьогодні Одеський морський торговельний порт - це єдиний порт в Україні, причальні споруди якого дозволяють приймати пасажирські круїзні лайнери довжиною понад 200 метрів. Разом з морським в області розвивається і річковий круїзний туризм. В рамках дунайських круїзів, які мають стабільний попит у європейських туристів, відвідуються українські порти Нижнього Дунаю – Ізмаїл і Вилкове. Останнім часом в області активно розвивається винний туризм, чому сприяють сприятливі природно-кліматичні умови для вирощування виноградної лози, завезеної на територію сучасної Одеської області швейцарськими і німецькими колоністами. Показовим в цьому сенсі є с. Шабо Білгород-Дністровського району - давній виноробницький регіон, розташований на так званій "виноградній широті", тобто на одній широті з кращими виноградниками світу, такими як Бордо і Бургундія.

Виноробним підприємством ТОВ "Промислово-торгова компанія "Шабо" було утворено Центр культури вина "Шабо", який сьогодні є популярним об'єктом туристичних відвідувань, де туристи подорожують по сторінках історії виноробства і відкривають для себе таїнство народження благородного напою. У вересні 2011 року в рамках Міжнародного форуму "Дні європейської спадщини в Шабо", Центр культури вина "Шабо" було включено в Міжнародну асоціацію культурного і туристичного обміну і визнано об'єктом винної культурної спадщини Європи. Не менш популярним підприємством, яке включається в програми винних туристичних маршрутів є Національний науковий центр "Інститут виноградарства і виноробства ім. В.Є. Таїрова", заснований у 1931 році на базі Виноробницької станції російських виноградарів і виноробів. Одеська область відома не тільки

своїми пам'ятками історії, архітектури, загадковими катакомбами і об'єктами природно-заповідної спадщини, але і великою кількістю різноманітних культурних і розважальних заходів, переважна більшість з яких проводиться щорічно і привертає тисячі поклонників подієвого туризму, які мають змогу стати не тільки глядачами, але і учасниками різних заходів. У 2012р. на території області працювали 289 суб'єктів туристичної діяльності (183 юридичні особи та 106 фізичні особи-підприємці), послугами яких скористались 65,1 тис. туристів.

У 2012р. Одеську область відвідали 9,8 тис. іноземних туристів із 45 країн світу. Кількість наданих туроднів становила 30,4 тис. Найбільша кількість іноземних туристів прибули із Російської Федерації – 5,6 тис. (57,3% від загальної кількості), Сполученого Королівства – 2,0 тис. (20,0%), Німеччини – 1,2 тис. осіб (12,0%). На дозвілля та відпочинок прибуло 77,1% від загальної кількості іноземців, у службових справах та для навчання – 22,1%.

3.2 Оцінка рівня сталого розвитку Одеської області

Реалізація підходу до оцінки сталого розвитку регіону передбачала визначення інтегрального показника, що відображає рівень збалансованості розвитку регіону, враховуючи ступінь впливу екологічних, економічних і соціальних факторів, тенденції розвитку видів економічної діяльності, рівень розвитку матеріально-технічної інфраструктури, демографічний потенціал регіону, а також санітарно-гігієнічні умови проживання населення. При цьому, оцінка стійкості розвитку регіону передбачає проведення глибоких досліджень, результатом яких можуть бути регіональні програми, що забезпечують еколого-економічну і соціальну стабільність і підвищення якості життя населення.

Оскільки метою сталого розвитку є створення сприятливих умов

для життєдіяльності населення і задоволення економічних і соціальних потреб з урахуванням реальних обмежень природокористування, головними завданнями слід вважати зниження антропогенних навантажень на природні системи (екологічні), формування нових резервів економічного зростання (економічні) і підвищення рівня якості життя населення (соціальні). У зв'язку з цим, в економічній науці [1,14] обґрунтовано, що оцінка сталого розвитку регіону повинна передбачати аналіз тенденцій соціально-економічного розвитку регіону, виділення функціональних зон відповідно до компонентним складом ПРП регіону, визначення напрямків соціального, економічного та екологічного розвитку в контексті цілей сталого розвитку регіону.

Розрахунок інтегрального показника, що відображає рівень збалансованості розвитку регіону, передбачає формування системи показників або індикаторів, що характеризують еколого-економічну стійкість за допомогою використання апарату економіко-математичного моделювання. У роботі представлений підхід до визначення інтегрального показника, що відображає рівень стійкості регіону, заснований на використанні 120 показників, об'єднаних в однорідні групи, і характеризують виробничий комплекс, населення і трудові ресурси, соціальну інфраструктуру, навколишнє середовище та матеріально-технічну інфраструктуру території.

Використовуючи апарат кореляційно-регресійного аналізу, із загальної сукупності показників, автором виділені показники, які найбільшою мірою характеризують процеси соціо-еколого-економічного розвитку регіону (табл.3.5). Тому запропоновано в якості груп індикаторів виділити виробничу, соціально-демографічну та природну групу, кожна з яких включає відповідну підгрупи і сукупність показників.

Метою даного дослідження є оцінка рівня сталого розвитку регіону за допомогою розрахунку інтегрального показника, що

відображає взаємодію соціальної, економічної екологічної підсистем регіону в контексті цілей сталого розвитку.

При цьому об'єктом дослідження є соціо-еколого-економічні процеси, а предметом - оцінка рівня сталого розвитку регіону.

Репрезентативність і достовірність результатів оцінки забезпечується сукупністю принципів, в якості яких використані системний підхід, наукова обґрунтованість методів і інтерпретація результатів, інформативність і прикладний характер дослідження.

Результати дослідження можуть бути використані з метою обґрунтування стратегічних напрямків розвитку регіону, враховуючи характер природокористування, особливості організації економічної діяльності та соціальні інтереси суспільства. В цілому, це дозволить знизити рівень антропогенного навантаження на природні комплекси і регламентувати напрямки ресурсокористування.

Як інформаційно-аналітичної бази дослідження пропонується використовувати дані офіційної статистики за період, тривалістю не менше 5 років.

Основними методами дослідження є економіко-математичні методи, що дозволяють стандартизувати різні в метричному відношенні показники, розрахувати і ранжувати інтегральний показник, а також інтерпретувати і зіставляти результати оцінки.

Порядок розрахунку інтегрального показника, що відображає рівень сталого розвитку регіону.

Таблиця 3.5

Індикатори, що характеризують рівень сталого розвитку регіону

Фактори оцінки	Групи індикаторів	Підгрупи індикаторів	Первинні показники-фактори
Економічні	1.Виробнича	Промислово-виробничі	1. Обсяг промислового виробництва (хімія, нафтопереробка, рибопереробка і ін.) 2. Фінансові результати діяльності (прибуток, дохід, рентабельність) 3. Зношення ОПФ 4. Обсяг вкладених інвестицій 5. Приріст обсягів випуску продукції
		1.2. Агропромислові	1. Обсяги виробленої с \ г продукції 2. Обсяги виробництва зернових культур і врожайність 3. Обсяги виробництва цукрових буряків і врожайність 4. Обсяги виробництва соняшнику і врожайність 5. Обсяги виробництва плодів і ягід і врожайність 6. Обсяги виробництва птиці і мису 7. Обсяги виробництва молока 8. Обсяги виробництва яєць 9. Обсяги виробництва овочів 10. Фінансові результати с \ г підприємств 11. Площа с \ г угідь 12. Обсяги вилову риби
		1.3. Інфраструктурні	1. Объем строительно-монтажных работ 2. Объем перевозок грузов автотранспортом 3. Объем пассажирских перевозок 4. Плотность автодорог 5. Объем потребления (в целом по области): электроэнергии, газа, воды
Соціальні	2. Соціально-демографічна	2.1. Трудові ресурси	1. Зарплата зайнятого населення 2. Частка непрацездатного населення в загальній чисельності населення 3 Рівень безробіття
		2.2. Демографічні ситуації	1. Чисельність населення 2. Рівень народжуваності 3. Природний приріст населення 4. Чисельність міграції населення
Екологічні	3. Природнича	3.1.Екологізація господарської діяльності	1. Показник наявності заповідного фонду (кількість заповідників і заказників їх площа, розташування) 2. Обсяг платежів за експлуатацію та використання природних ресурсів 3. Обсяг інвестицій в розвиток екотехнологій 4. Показники використання нетрадиційних джерел енергії, утилізація відходів
		3.2. Санітарно-гігієнічна	1. Показник забруднення атмосферного повітря території 2. Показник обсягів оборотного водопостачання 3. Показник забруднення водного середовища 4. Епідеміологічна обстановка (рівень захворюваності населення) 5. Кількість техногенно-небезпечних об'єктів

Порядок розрахунку інтегрального показника, що відображає

рівень сталого розвитку регіону, передбачає реалізацію наступних етапів:

Перший етап: формування інформаційно-аналітичної бази за допомогою вибору і обґрунтування сукупності первинних показників оцінки.

Другий етап: обґрунтування ієрархічної структури показників-факторів.

Третій етап: масштабування первинних показників - чинників.

Четвертий етап: розрахунок підсумкових інтегральних показників-факторів.

Реалізація першого етапу оцінки передбачає формування інформаційно-аналітичної бази за допомогою вибору і обґрунтування сукупності первинних показників, що характеризують процеси соціального, економічного та екологічного розвитку АТО регіону. Доцільним є угруповання первинних показників в підгрупи індикаторів, які, в свою чергу, утворюють групи індикаторів: соціальні, економічні та природні.

На другому етапі необхідно розробити ієрархічну структуру показників. Так, кожен первинний показник-фактор характеризується наступними ознаками:

- негативний або позитивний характер (значення фактора необхідно мінімізувати або максимізувати);
- приналежність до підгрупи;
- приналежність до групи;
- приналежність до напрямку оцінки;
- приналежність до району, місту і території в цілому;
- відповідність часового інтервалу.

Позначимо первинні фактори відповідної підгрупи через:

$$a_{ij}^k(t), i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n_k; t = 1, 2, \dots, T; k = 1, 2, \dots, K \quad (3.1)$$

де

m – кількість районів, міст (структурних територіальних одиниць);

n_k – кількість первинних показників-факторів в k -й підгрупі,
 $k = 1, 2, \dots, K$;

$[1, T]$ – період оцінки;

$\sum_{k=1}^K n_k = n$ – загальна кількість первинних показників-факторів;

K – число підгруп показників-факторів.

В рамках третього етапу необхідно виконати масштабування первинних показників-факторів. З цією метою для кожного показника-фактора $a_{ij}^k(t)$ слід визначити максимальне і мінімальне значення за АТО, $1 \leq i \leq m$,

$$c_j^k(t) = \max_{1 \leq i \leq m} a_{ij}^k(t), \quad j = 1, 2, \dots, n_k; \quad k = 1, 2, \dots, K; \quad t = 1, 2, \dots, T$$

(3.3);

$$b_j^k(t) = \min_{1 \leq i \leq m} a_{ij}^k(t). \quad (3.4)$$

Для кожного з показників $i = 1, \bar{m}$ (АТО) вихідне значення $a_{ij}^k(t)$ перетвориться в нове $\alpha_{ij}^k(t) \in [0, 1]$ за наступними формулами:

$$\alpha_{ij}^k(t) = (a_{ij}^k(t) - b_j^k(t)) / (c_j^k(t) - b_j^k(t)) \quad (3.5) \quad \text{– для позитивних}$$

показників-факторів;

$$\alpha_{ij}^k(t) = (c_j^k(t) - a_{ij}^k(t)) / (c_j^k(t) - b_j^k(t)) \quad (3.6) \quad \text{– для негативних}$$

показників-факторів.

Значення перетворених показників-факторів належать до стандартного інтервалу $(0,1)$ і характеризують близькість вихідних показників-факторів до максимальних або мінімальних його значень за території.

Для кожного фіксованого $t \in [0, T]$ і $k \in (1, K)$ величини $\alpha_{ij}^k(t)$ можна представити у вигляді матриці, (табл. 3.2).

$$\text{Так, } A^k(t) \text{ з елементами } \bar{\alpha}_{ij}^k(t), i = \overline{1, m}, j = \overline{1, n_k}. \quad (3.7)$$

Беручи до уваги, що показники-фактори є рівнозначними, в кожній підгрупі можливо визначити граничні значення:

$$\bar{\alpha}_i^k(t) = \frac{1}{n_k} \alpha_i^k(t) = \frac{1}{n_k} \sum_{j=1}^{n_k} \alpha_{ij}^k(t), i = \overline{1, m}, k = \overline{1, K}, t = \overline{1, T} \quad (3.8)$$

$$\bar{\beta}_j^k(t) = \frac{1}{m} \beta_j^k(t) = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m \alpha_{ij}^k(t), j = \overline{1, n_k}, j = \overline{1, n_k}, k = \overline{1, K}, t = \overline{1, T}. \quad (3.10)$$

Таблиця 3.6

Матриця фіксованих значень показників-факторів

$i \backslash j$	1	2	...	i	...	n_k	$\bar{\alpha}$
1	α_{11}^k	α_{12}^k		α_{1j}^k		$\alpha_i^k n_k$	$\bar{\alpha}_i^k(t)$
2	α_{21}^k	α_{22}^k		α_{2j}^k		$\alpha_2^k n_k$	$\bar{\alpha}_2^k(t)$
...					
i	α_{i1}^k	α_{i2}^k		α_{ij}^k		$\alpha_i^k n_k$	$\bar{\alpha}_i^k(t)$
...							
m	α_{m1}^k	α_{m2}^k		α_{m2}^k		$\alpha_m^k n_k$	$\bar{\alpha}_m^k(t)$
$\bar{\beta}$	$\bar{\beta}_1^k(t)$	$\bar{\beta}_2^k(t)$		$\bar{\beta}_j^k(t)$		$\bar{\beta}_{n_k}^k(t)$	

Таблиця 3.7

Результати розрахунку інтегрального показника, що характеризує рівень сталості Одеської області

Адміністративні території	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік
	$\Sigma\alpha*\psi$	$\Sigma\alpha*\psi$	$\Sigma\alpha*\psi$	$\Sigma\alpha*\psi$	$\Sigma\alpha*\psi$
м. Одеса	0,6383	0,6667	0,5914	0,5281	0,5403
Ананьівський	0,2081	0,1156	0,1778	0,1665	0,1855
Арцизький	0,3030	0,2487	0,2216	0,2948	0,3163
Балтський	0,5109	0,4631	0,4147	0,3796	0,3537
Білгород-Дністровський	0,5389	0,4803	0,3406	0,2933	0,4400
Біляївський	0,4704	0,3248	0,4751	0,4483	0,4558
Березівський	0,3504	0,2913	0,3246	0,3142	0,3075
Болградський	0,4548	0,3150	0,3561	0,3261	0,3615
Великомихайлівський	0,2618	0,2177	0,2236	0,1910	0,2438
Іванівський	0,3272	0,3254	0,2988	0,3196	0,3817
Ізмаїльський	0,3573	0,2779	0,2664	0,1940	0,2906
Кілійський	0,4973	0,4134	0,3888	0,3421	0,3456
Кодимський	0,2988	0,1482	0,1940	0,1807	0,1698
Комінтернівський	0,5879	0,5816	0,6095	0,6167	0,6527
Котовський	0,2782	0,2063	0,2352	0,2281	0,2884
Красноокнянський	0,2255	0,1502	0,1162	0,1182	0,1841
Любашівський	0,3426	0,2687	0,3208	0,3121	0,3740
Миколаївський	0,2643	0,1895	0,2506	0,2253	0,2270
Овідіопольський	0,4440	0,5780	0,5793	0,5281	0,5729
Роздільнянський	0,3401	0,2619	0,3012	0,2625	0,3595
Ренійський	0,2667	0,2072	0,2503	0,2287	0,2729

				Продовження	Табл. 3.7
Савранський	0,2517	0,1742	0,2348	0,2372	0,2365
Саратський	0,3778	0,2854	0,2624	0,2918	0,3283
Таругинський	0,4332	0,3438	0,2419	0,2410	0,2869
Татарбунарський	0,2734	0,2176	0,2332	0,2338	0,2382
Фрунзівський	0,1994	0,1429	0,1775	0,1743	0,2811
Ширяївський	0,3192	0,2623	0,3226	0,3024	0,2963

Данну методику дослідження також можна використовувати для оцінки сталості підприємств з урахування специфічних факторів.

Для підприємств туристичної сфери до показників-факторів необхідно включити індикатори сталості, що затверджені міжнародною програмою сертифікації сталості туристичних підприємств Green Globe, табл. 3.3. [21]

Таблиця 3.4

Глобальні критерії сталого туризму

Категорія А	Демонструє ефективність сталого управління
Категорія В	Максимальні соціальні та економічні вигоди для місцевого співтовариства і мінімізація негативного впливу
Категорія С	Підвищення ролі культурної спадщини і мінімізація негативного впливу
Категорія D	Максимальні вигоди для навколишнього середовища та мінімізація негативного впливу.

Глобальні критерії сталого туризму – це критерії, яких має досягти туристичний бізнес, що надає послуги в сфері сталого туризму. Спочатку ці критерії були призначені для установ, що забезпечують розміщення туристів, також у них є можливість застосування для всієї індустрії туризму. Критерії вказують на те, що повинно бути зроблено, а не те, як це зробити.

Для підприємств, що надають послуги в сфері екологічного туризму, необхідно звернути увагу та орієнтуватися на досягнення стандартів, що зазначені в категорії D глобальних критеріїв, до яких відносяться:

- раціональне використання ресурсів об'єктами туристичної індустрії;
- зниження обсягів забруднення даними об'єктами;
- збереження бірізноманіття, екосистем та ландшафтів.

А це означає, що необхідно включити досягнення цих критеріїв до маркетингової концепції підприємства.

Маркетингова концепція туристичних підприємств виходить з потреб туристичного ринку і бажань споживачів екотуристських послуг, на які орієнтується туристська організація. Насамперед, ця концепція відштовхується від вже існуючого і повністю сформованого ринку екотуристських послуг, фокусуючись на потребах конкретних споживачів. Більшість же туристських організацій звертаються до маркетингу тільки під тиском обставин, що призводять до зниження прибутковості підприємств.

На сьогоднішній день дуже активно проходить позиціонування туристичних підприємств, як тих, що надають послуги з екологічного туризму. Але далеко не кожне з цих підприємств може підтвердити «екологічність» своєї послуги. Частіше підприємства використовують термін «екологічний туризм» тільки для того, щоб привернути до себе увагу потенційних споживачів такої послуги. В Україні досі не сформовано конкретної та чіткої нормативно-правової бази щодо надання послуг саме з екологічного туризму. Не розроблені та не обгрунтовані стандарти якості надання туристичних послуг в сфері екологічного туризму. Специфіка екологічного туризму не тільки в тому, щоб надати можливість туристам відвідувати заповідні природні території та насолоджуватись мальовничими ландшафтами, але й в тому,

щоб навчити відвідувачів як кожен з них може внести свій вклад в збереження цих природних територій. Тобто головною метою таких туристичних підприємств є не тільки отримання прибутку, але й формування та підтримання екологічного світогляду у свого споживача.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна зробити такі висновки:

- по-перше, необхідно постійно вивчати ринок туристичних послуг в сфері екологічного туризму як на міжнародному, так і вітчизняному рівні;

- по-друге, також необхідно вивчати практичний досвід формування туристичної індустрії в сфері екологічного туризму;

- по-третє, туристичним підприємствам, що організують екотуристичну діяльність, необхідно на початку своєї діяльності сформувати підрозділ, що відповідає за формування маркетингової концепції напрямів розвитку.

Отже маркетинг відіграє важливу роль в туристичній діяльності, зокрема в сфері екологічного туризму. Туристичні послуги, що надаються в сфері екологічного туризму, можна віднести до екологічних послуг. Маркетингова діяльність трансформується в процес просування екологічної послуги, тобто туристичним підприємствам данної сфери необхідно використовувати інструменти саме екологічного маркетингу.

В отриманні послуг з екологічного туризму зацікавлені як звичайні туристи, так і спеціалісти туристичної та природоохоронної галузі, науковці, дослідники. Саме на цих споживачів необхідно орієнтуватися туристичним підприємствам при розробці своєї маркетингової концепції: враховувати їх потреби та фінансові можливості, розробляти як групові, так і індивідуальні екологічні тури, визначати цінову політику, враховуючи не тільки загальні витрати на організацію туру, але й частку еколого-економічного збитку, що може заподіяти відвідувач заповідній природній території.

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У ФОРМУВАННІ ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ М. ВІЛКОВЕ

4.1 Стан та перспективи використання рекреаційних ресурсів, розвитку готельного господарства, інших об'єктів довгострокової та короткострокової рекреації

Нині немає прямих показників, які дозволяють чітко визначити реальну кількість відпочиваючих на всій території м. Вілкове. Ускладнюється ситуація і тим, що приватні комерційні туристичні служби не особливо схильні афішувати свої доходи. Проте, у 2008 році маршрут «0-км» відвідало 15000 туристів, а в 2009 р. - 22000 рекреантів. На цьому маршруті існує чіткий контроль.

Щодо зеленого туризму, який останніми роками набуває популярності, особливо серед іноземних туристів, зокрема, німців, голандців, можна відзначити популярність турів із невеликих груп в м. Вілкове і на прилеглу до Дунайського біосферного заповідника (ДБЗ) територію.

Як державна установа, яка підпорядкована Національній академії наук України, ДБЗ має лише природні рекреаційні ресурси. На території заповідника відсутні санаторії, бази відпочинку, пансіонати та інші санаторно-курортні і оздоровчі заклади. Наявність садово-городних ділянок на островах в антропогенній зоні заповідника дає підстави припускати, що місцеві жителі можуть використовувати їх як місця для власного короткочасного відпочинку та прийому гостей, короткочасних пікніків, місця для одноденного відпочинку тощо. Кількість таких осіб незначна, але потенціал дуже великий і використовується дуже слабо.

До організацій, які отримували ліміти на відвідування маршрутів на території ДБЗ в попередні роки, приєдналися ще ті, хто почав розвивати свій власний бізнес в сфері надання різних послуг відвідувачам дельти Дунаю в останній час. З кожним роком усе більше людей приїздять в регіон, тому для обслуговування туристів і вирішення проблем потрібен комплексний підход. Тут є великі перспективи і нереалізовані можливості.

Враховуючи прогнози Всесвітньої Туристичної Організації щодо світових тенденцій розвитку туризму, спостерігається зростаюча популярність нових туристичних центрів. Цей аспект разом із найважливішими сегментами світового туристичного ринку (сонце та пляж, екологічний та сільський туризм, тематичний туризм) дає змогу планувати розвиток курортних територій Татарбунарського району із очікуванням високого попиту на туристичний продукт.

Пріоритетними напрямками в туризмі для Татарбунарського району будуть сільський зелений туризм, агротуризм, тематичний туризм (кінний, риболовля та полювання, релігійний (відвідування жіночого монастиря у с. Глибоке), пляжний відпочинок.

Основною метою Програми розвитку туристично-рекреаційної та курортної галузі Татарбунарського району на 2003-2010 роки є забезпечення на території району умов для значної інтенсифікації туристично-рекреаційної діяльності та курортної діяльності, збільшення її долі у макроекономічних (бюджетних) показниках шляхом запровадження раціональної системи заходів щодо ефективного та науково обґрунтованого управління рекреаційними, курортними ресурсами та туристичною індустрією, створення сучасного, передбаченого світовими стандартами, прибуткового всесезонного туристично-оздоровчого продукту, необхідного для повного та гармонійного задоволення соціально-економічних, культурних інтересів

місцевих територіальних громад, індивідуальних потреб населення України та іноземних громадян у туристично-рекреаційному і курортному сервісі.

Для досягнення мети в Програмі зазначені наступні пріоритетні завдання:

- визначити туризм, як пріоритетну частину економіки району;
- створити систему міжвідомчої координації у галузі туризму та рекреації;
- покращити рівень безпеки життєдіяльності;
- забезпечити розвиток інфраструктури та транспортних зв'язків;
- підвищити імідж місцевості та провести маркетинг;
- застосувати нові технології для створення нового туристичного продукту, в тому числі для виходу на світовий ринок;
- розширити міжнародну співпрацю у туристичній та курортній сферах;
- забезпечити популяризацію районного туристично-рекреаційного продукту на вітчизняному та світовому ринках туристичних послуг;
- створити умови для підготовки та перепідготовки кадрів для даної сфери;
- вдосконалити систему управління на районному рівні.

На даний час практично неможливо визначити кількість рекреантів, які зупиняються в приватних будинках місцевих жителів. Рекреаційні заклади на території ДБЗ відсутні. Землі м. Вилкове не відносяться до території ДБЗ. Пішохідний вид туризм здійснюється

туристичними фірмами лише по м.Вилкове. На території ДБЗ неорганізовані види рекреації відсутні.

Правове поле функціонування біосферного заповідника дозволяє поєднати охорону природи з раціональним використанням природних ресурсів. Практичним впровадженням механізму раціонального та екологічно збалансованого використання природного ресурсного потенціалу заповідника є надання платних рекреаційних послуг. Постанова Кабінету Міністрів України про перелік платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду” від 2 червня 2003 року № 827, дозволяє використовувати кошти на заходи щодо охорони території, розвиток рекреаційної інфраструктури, поліпшення матеріально-технічного забезпечення установи. На жаль, існуючі потреби щодо ремонту та розширення існуючих елементів рекреаційного облаштування на території заповідника та будівництва нових рекреаційних об’єктів не можуть бути вирішені адміністрацією заповідника самостійно. Фінансові можливості вкрай обмежені.

Прогноз розвитку туристичного ринку в Придунайському регіоні здійснюється не лише силами працівників ДБЗ, але із залученням вітчизняних та закордонних фахівців (Наут Кустерс – Нідерланди; Грег Міхайленко – Канада; Воутер Йідема – Нідерланди; Алессандро Гуцо – Італія та ін.). З 2000 року почалася активна співпраця науковців ДБЗ з колегами інституту RIZA із залученням представників місцевих органів влади, представників муніципалітету голадського м. Хітгорн та представників туристичного бізнесу і неурядових організацій. Результатом тривалої роботи, зустрічей та кількох семінарів стало відкриття у 2004 році в м. Вилкове Придунайського інформаційного туристичного центру (I) на зразок європейського. У 2000 році Наутом Кустерсом був підготовлен документ «Розробка стратегії екотуризму

для Одеської області». В цьому документі була представлена Програма пріоритетів для розвитку екотуризму.

Гранично допустимі навантаження на туристичні маршрути, екологічні об'єкти визначаються з урахуванням регламентів туристичної, екскурсійної та еколого-освітньої діяльності. Як вважає В.І. Гетьман при визначенні міри рекреаційних навантажень на ландшафтні комплекси територій природно-заповідного фонду слід приймати наступні геоекологічні принципи: - збереження ландшафтного різноманіття в процесі рекреаційного природокористування; - повсюдність і профілактичність природоохоронних заходів; оптимізація взаємодії людини з природою; - раціональне використання пейзажної різноманітності ландшафтних комплексів, що передбачає рівномірне територіальне розподілення рекреантів.

Контроль за відвідуванням туристичних маршрутів здійснюється службою охорони заповідника, адміністрацією ДБЗ та іншими компетентними контролюючими організаціями. Відповідальність за дотримання природоохоронного законодавства під час здійснення туристичної діяльності на території ДБЗ несуть туристичні організації з якими адміністрація заповідника укладає спеціальні угоди. Час відвідування туристичного маршруту «0-КМ» обмежений світовим днем. Кількість екскурсантів і склад груп визначають туристичні фірми в межах одержаних лімітів.

Моніторинг дотримання природоохоронних та інших обмежень здійснюється працівниками заповідника у відповідності до укладених договорів та природоохоронного законодавства.

Науковцями удосконалюються рекомендації з урахуванням особливостей регулювання потоків відвідувачів у межах окремих функціональних зон та розробляються рекомендації щодо поліпшення рекреаційної інфраструктури та попередження деградації цінностей заповідника.

Першочерговими завданнями щодо забезпечення нормального функціонування і розвитку існуючих у Придунайському регіоні рекреаційно-туристичних установ і організацій є: забезпечення туристичних установ і населення якісною питною водою; оздоровлення екосистеми озера Сасик; надання належної підтримки туристичним фірмам у вирішенні правових фінансових, організаційних проблем як на регіональному, так і на державному рівні.

Географічне розташування Дунайського біосферного заповідника і усього Українського Придунав'я, транспортний потенціал регіону, мають сприяти ефективному використанню туристсько-рекреаційного комплексу. Для розвитку цієї галузі господарства необхідна подальша оцінка рекреаційно-екологічної ємності цінних природних комплексів, на основі якої повинні бути вироблені пріоритети в використанні високого потенціалу екологічного туризму.

4.2 Розвиток мережі туристичних маршрутів та екологічних стежок

Створюючи нові туристичні маршрути, необхідно пам'ятати, що рекреанти на заповідних територіях та об'єктах мають відтворити свої розумові, фізичні, духовні сили шляхом загальнооздоровчого, культурно-розважального і пізнавального відпочинку, любительського і спортивного рибальства та полювання, фізичної культури та спорту.

Рекреаційна діяльність на території Дунайського біосферного заповідника може бути ще ефективнішою. Адже, вона законодавчо оформлена, визначена система платних послуг, запропоновані сервіс і реклама, облаштовані об'єкти інфраструктури, залучені для цього місцеві жителі. Для подальшого розвитку рекреації на території заповідника необхідно:

формувати кадровий потенціал гідів-екскурсоводів, які б мали професійні і водночас природничі знання;

сприяти створенню мережі сільського зеленого туризму, задля збереження біотичного і ландшафтного різноманіття та підтримки традиційного природокористування;

залучити відпочиваючих до процесу приготування національних страв (місцевого вина, рибацької ухи), виготовлення народних промислів (плетіння з лози, плетіння мереж), здійснення сінокосіння та заготівлі очерету, збирання полуниці та ін.;

розробити нові екологічні маршрути різної складності з врахуванням віку та інтересів рекреантів, наприклад: «Козацька слава» на о. Ермаків, «Таємниці о. Кундук», «Мандрівка в країну «Липованія» та ін.

Рекреаційна діяльність має бути виключно регламентованою на основі наукових обґрунтувань, оскільки вона здійснюється на різних ділянках з відповідним режимом збереження заповідних екосистем. Обґрунтування потрібне для розрахунку в тому числі і кількісних показників рекреаційного навантаження. Обмеження відвідування островів Дунайського біосферного заповідника пов'язано з тим, що приморські коси дуже вразливі. В таких місцях відпочинок людей або суворо обмежений, або зовсім заборонений.

Різновиди рекреаційної діяльності, які запропоновані на території ДБЗ враховують те, що більшість території заповідника острівна, з великими площами очеретяних заростей, а також знаходиться поряд з державним кордоном. Тому пропонується екскурсійна діяльність у вигляді подорожей протягом світлового дня по природно-заповідній території, еколого-освітній туризм з відвідуванням Інформаційно-туристичного центру заповідника та сільський зелений туризм з розміщенням туристів в приватних оселях в населених пунктах, прилеглих до заповідника.

Екскурсійно-туристичний маршрут «0-км». Дуже популярним екологічним маршрутом для туристів, які відвідують острівну територію Дунайського біосферного заповідника, є «0 км». Щоб на власні очі побачити місце впадіння Дунаю в Чорне море місцевим жителям або туристам з інших регіонів нашої країни досить мати паспорт і перепустку на територію заповідника. Водну екскурсію по маршруту організовують туристичні фірми, які мають своїх представників у Києві, Одесі, Ізмаїлі та інших містах, а також у м. Вилкове. Залежно від типу водного транспорту, що обирають туристи для подорожі, залежить тривалість екскурсії - від півтори до трьох годин. Форма маршруту для туристичних груп - радіальна (туди - назад). Довжина в одну сторону становить приблизно 18-19 км.

Екологічний маршрут розроблений таким чином, що будь-яке пересування по природоохоронній території туристичних груп відбувається на водному транспорті по чітко визначеному маршруту (екологічна стежка), з зупинкою на обмеженій території (зелена зупинка). Це дає можливість практично зняти фактор негативного впливу на природні екосистеми, на яких короткостроково перебувають туристи: не витоптуеться рослинність, зведений до нуля фактор тривоги, що негативно впливає на птахів. Перебування людини в цих місцях не впливає на стан природи. Тут є можливість побачити багато видів птахів під час їх сезонних концентрацій. Останні роки великі скупчення рожевих пеліканів в небі, або на косі дозволяли туристам милуватися ними. На правому березі р. Дунаю в кількох десятках метрів від Чорного моря встановлено символічний знак «Нульовий кілометр», який символізує злиття Дунаю з Чорним морем. Цей знак став дуже популярним і про нього можна почути дуже багато цікавих історій, які тут народилися і переказуються відвідувачами. Не випадково, що кількість екскурсантів, які відвідують «0 км», із року в рік зростає. В 2009 році ця кількість може сягнути 22 тис.

Розвиток екологічного туризму в українській частині дельти Дунаю, зокрема, в межах території Дунайського біосферного заповідника, дає підстави для переведення в практичну площину питання щодо розподілення потоків екотуристів з метою покращення їх інформування, розширення можливостей для ознайомлення з різноманітними природними комплексами заповідника поза межами діючого до цього часу маршруту „0 км”. В 2007 році адміністрація заповідника, враховуючи побажання керівників туристичних фірм і ДП „Ізмаїльське лісове господарство”, місцевих органів влади обґрунтувала додатково ще два екологічні маршрути: „Кордон Євросоюзу” та „Лісове озеро”. На засіданні НТС по закінченні туристичного сезону було запропоновано розробити додатково ще два туристичні маршрути: «острів Єрмаків» і «Шлях до птахів».

Туристичний маршрут „Кордон Євросоюзу” проходить від м. Вилкове по Старостамбульському гирлу вздовж державного кордону України з Румунією. Остання, як відомо, з січня 2007 року стала членом Євросоюзу. Закінчується маршрут на межі заповідної зони, яка визначена на місцевості відповідним аншлагом (див. карто-схему).

Переміщення туристів передбачено виключно водним транспортом (човни, мотоботи, судна). Маршрут проходить по території буферної зони і зони антропогенних ландшафтів ДБЗ по гирлу Старостамбульське. Це гирло своєю водністю і шириною демонструє могутність і велич Дунаю, як другої за величиною річки Європи після Волги.

Цікавими для туристів можуть бути такі можливості зазначеного маршруту, як знайомство з ландшафтами прируслових пасм і лісів, які ростуть як на українській, так і на румунській території вздовж гирла Старостамбульське. В Старостамбульському гирлі здійснюється промислове рибальство, і особливий інтерес у гостей дельти викликає

процес лову дунайського оселедця та частикових видів риб. Є можливість безпосередньо спостерігати цей лов на ділянках маршруту.

В прируслових частинах островів Анкудинів, Стамбульський і Кубанський вздовж маршруту розташовані городні ділянки місцевих жителів. Традиційне городництво та садівництво з використанням родючого дунайського мулу теж приваблива характеристика маршруту. У туристів є можливість бачити і саме гирло Старостамбульське і вхід в гирло Бистре, через які проходить ГСХ Дунай-Чорне море, неоднозначні оцінки якого в Україні і за кордоном зробили і продовжують робити рекламу дельті Дунаю і тим місцям, які є частиною зазначеного маршруту.

Екскурсійний маршрут «Лісове озеро» На територіях, які увійшли в 1998 році до складу Дунайського біосферного заповідника, традиційно найбільше рекреаційне значення мало Жебриянське пасма, його водойми. Цьому сприяла легкодоступність цих місць для жителів м. Вилкове, сіл Приморське та Ліски.

Історія Жебриянського пасма налічує понад тисячу років. Воно починається вузькою смугою біля с. Приморське і досягає м. Вилкове, де його ширина становить 3,5 км. Загальна площа пасма складає 2 тис га. Жебриянське пасмо – це піщана коса, яка утворена середньозернистими пісками морського походження, ущільненими прошарками черепашника.

Поверхня сучасного Жебриянського пасма представляє собою хвилеподібну піщану рівнину. Ця територія зазнала антропогенного перетворення різного ступеня, але окремі ділянки мають цілком природний характер. Площа депресивних територій, які чергуються з піщаними дюнами, в наслідок добування піску збільшується.

Природні екосистеми Жебриянського пасма постраждали від майже повного обліснення угідь здебільшого моновидовими насадженнями сосни кримської. Також істотне, але локальне значення

для навколишнього природного середовища, має кар'єрне добування піску. Проте водойми старих кар'єрів Жебриянського пасма користуються серед жителів м. Вилкове й сіл Кілійського району великою популярністю, як місця відпочинку.

Метою створення екскурсійного маршруту «Лісове озеро» є впорядкування використання в рекреаційних цілях водойм та прилеглих територій Жебриянського пасма, а також забезпечення стабільного функціонування природних і антропогенних екосистем пасма при збереженні та відновленні їх біологічного різноманіття в умовах ведення лісового господарства і раціонального використання природних ресурсів.

Штучно створене лісове озеро може бути використане як для оздоровчих, так і для освітніх цілей. Ця територія поступово стає полігоном не тільки для екологічної освіти місцевих школярів і екскурсантів, але й для проведення польової практики студентів, екологічних десантів, експедицій, тощо.

Зручне географічне розташування на під'їзді до м. Вилкове, наявність дороги з бетонним покриттям, прісна вода, сосновий ліс забезпечують мінімально необхідні умови для подальшої роботи місцевих органів влади, ДБЗ, лісництва та туристичних фірм, які зацікавлені в створенні належних умов на новому туристичному маршруті.

Враховуючи те, що територія Жебриянського пасма входить до складу Дунайського біосферного заповідника без вилучення, при її використанні мають бути забезпечені всі необхідні умови для її довготривалого, стабільного, збалансованого функціонування як в природних, так і в соціально-економічних цілях, а також в загальнодержавних і міжнародних цілях.

Екологічне значення Жебриянського пасма визначається його належністю до одного з найбільших водно-болотних угідь в межах

України, хоча ця територія відокремлена, а на фоні рівних як стіл плавнів відрізняється своєю рельєфністю. Незважаючи на майже суцільне обліснення, тут ще збереглися осередки корінних біотопів з характерною флорою і фауною. Різновіковий сосновий ліс, що росте на пасмі, поступово поширюється на нові території і призводить до перебудови екосистеми.

Флора Дунайського біосферного заповідника в цілому нараховує понад 950 видів вищих рослин. Флора Жебриянського пасма займає чільне місце в цьому списку. У видовому плані переважають родини айстрових, злакових, хрестоцвітних, зонтичних, бобових, осокових та ін. Представлена значна кількість видів рослин, які мають кормове, лікарське, декоративне та інше господарське значення. Рідкісні та зникаючі види рослин, які тут зареєстровані, знаходяться на значній відстані від територій, що пропонуються для відвідування туристами.

В освітніх і навчальних цілях під час екскурсій на водойми Жебриянського пасма може бути використана доволі різноманітна фауна цієї ділянки заповідника. Жебриянське пасмо може конкурувати з кількістю видів птахів на о. Єрмаків.

На території ДБЗ в останні десятиріччя достовірно відмічено перебування понад 40 видів ссавців, проте запропонована територія для відвідування туристами не відрізняється значним різноманіттям. Тут туристів можуть порадувати поодинокі - заєць, козуля, кабан, їжак.

Герпетофауна української частини дельти Дунаю відносно небагата і в межах заповідника налічує 11 видів земноводних. Запропонована територія після її впорядкування для відвідування туристами не матиме негативного впливу, навпаки, збільшиться контроль за поведінкою відпочиваючих.

З усіх ентомокомплексів Жебриянського пасма найбільш бідним за кількістю цінних видів і загальною видовою різноманітністю виявився антропогенний сосновий комплекс. На територіях, значно віддалених

від місць перебування відпочиваючих, ентомофауна представлена багатьма корисними видами комах.

Для тих, хто любить поспівати на березі водойми з вудкою, цікавим є штучний канал, який розташований неподалік від лісового озера і є улюбленим місцем любительського рибальства для місцевих жителів. Канал створився як результат добування піску на Жебриянському пасмі. Сьогодні він виконує функцію, в тому числі водного під'їзду до лісового озера.

Туристичний маршрут «Острів Єрмаків». Маршрут пропонується прокласти за наступним шляхом: м. Вилкове - Кілійський рукав, далі навколо острова Єрмаків по рукавах з висадкою на острів і короткостроковою пішохідною екскурсією по острівній дамбі (близько 0,5 км), потім по Соломановому і Кілійському рукавах назад у м. Вилкове. При цьому територію ДБЗ (буферна зона та зона антропогенних ландшафтів) даний маршрут зачіпає лише в частині висадки на острів Єрмаків і 0,5-кілометрової пішохідної екскурсії по ньому. Інша частина маршруту проходить за межами території заповідника.

Основною екологічною і практичною ознакою маршруту по острову Єрмаків є та обставина, що він проходить по піднесеному гребню дамби. Це, з одного боку, суттєво полегшує переміщення та істотно покращує огляд для відвідувачів, а з іншого - чітко обмежує маршрут переміщення туристів добре позначеним гребнем дамби.

Основними природними характеристиками острівної частини маршруту «Острів Єрмаків» є:

1. Добре зберігся практично незайманий прируслових ліс в позадамбовому просторі по периметру острова, особливо по південній стороні. Величезні верби, хитросплетіння гілок, специфічне різноманітне пташине населення, своєрідна трав'яниста рослинність - і

все це, будучи у підтопленому стані, не залишать байдужим жодного відвідувача.

2. Підтоплені луки приваблюють значну видову різноманітність і велику чисельність водоплавних і навколоводних птахів, у тому числі рідкісних і зникаючих, спостерігати яких з підвищеної частини дамби буде дуже зручно і доступно практично кожному. Велике розмаїття птахів і в інших біотопах острова.

Фауна і населення птахів острова Єрмаків, незважаючи на відносно невеликі (у масштабах всієї дельти) розміри і незначною часткою в його структурі мозаїчних водно-болотних угідь, відрізняється значним видовим різноманіттям. Тут налічується 218 видів птахів, що становить 82,9% усіх відомих для заповідника і 52,4% відомих для фауни України. Серед них 105 видів (48,2%) гніздяться, в тому числі 92 резидента - гніздяться безпосередньо на острові, і 13 нерезидентів - гніздяться на прилеглих територіях.

На острові виділяються 5 основних орнітокомплексів. Для кожного з них характерний свій специфічний набір видів птахів:

- плавневі угіддя - займають близько 50% території;
- різноманітні луки - займають близько 40%;
- прибережні мілководдя і річкові русла - займають близько 5-6%;
- прируслові ліси - займають близько 2-3%;
- деревинно-чагарникові зарості - займають 1-2%.

Всі орнітокомплекси острова виключно цікаві для туристів як в пізнавальному і еколого-освітньому, так і естетичному плані.

3. Коні і корови, які пасуться на незатоплених ділянках лук невеликими групами, додадуть пейзажу ідилічні нотки гармонії природи і людини.

Маршрут «Острів Єрмаков» розрахований як на великі групи екскурсантів, так і на індивідуальні тури, в першу чергу бердвочінські

(любителі спостерігати за птахами). У водної частини маршруту, з огляду на ту обставину, що він проходить по основним судноплавним рукавах, з екологічної точки зору його потенційна ємність практично не обмежена. В плані висадки на о. Єрмаків і 0,5-кілометрової пішохідної екскурсії (тільки по прирусловій дамбі) при належній організації справи його ємність без шкоди острівним екосистемам може обчислюватися багатьма тисячами відвідувачів.

Туристичний маршрут «Шлях до птахів». Маршрут пропонується прокласти за наступним кільцевим шляхом: м. Вилкове - Очаківський рукав - Прорвїнський рукав - Таранов кут - 0,3-кілометрова пішохідна екскурсія по Тарановій косі (за межами колоній птахів, у разі появи таких) - Потапівський рукав - Очаківський рукав - м. Вилкове. Маршрут проходить за межами заповідної зони, а саме по буферній зоні і зоні антропогенних ландшафтів заповідника.

Основними визначними характеристиками маршруту є птахи і середовище їх існування - різноманітні природні біотопи, а також мальовничі ландшафти дельти, особливо її приморської зони, а саме:

- Поступове згасання Очаківського і Прорвїнського рукавів обумовлює наявність численних прибережних мілин, де з плавзасобів спостерігаються практично всі види чапель заповідника в різноманітних природних біотопах, включаючи «червонокнижну» жовту чаплю, а також різноманітних куликів у тому числі й «червонокнижних» ходуличника і, почасти, великого кроншнепа, а також малого баклана.

- Велика мілководна акваторія Таранового кута дуже приваблює як кормовий біотоп для «червонокнижних» кучерявого і рожевого пеліканів. Це найбільш підходящі місця за межами заповідної зони для спостереження за цими унікальними видами, дельта Дунаю для яких, особливо рожевого, є ключовою територією в Європі. Тут також добре спостерігаються лебеді і багато видів качок.

- Таранова коса особливо цікава в трьох аспектах: у ландшафтному відношенні - контактна зона річки та моря, а тим більше в природному вигляді, завжди була приваблива для людей своєю загадковістю, мальовничістю і романтичністю; в плані розуміння виняткової динамічності переднього краю дунайської дельти. Тут щороку відбуваються значні територіальні зміни коси, туристів буде приваблювати велике видове різноманіття птахів, включаючи багатьох рідкісних і зникаючих видів, насамперед таких як рожевий і кучерявий пелікани, ковпик, морський зуйок, зрідка, орлан-білохвіст та інші.

Маршрут «Шлях до птахів» розрахований як на індивідуальні тури, так і тури для невеликих груп, в першу чергу любителів спостереження за птахами.

У русловій частині маршруту (рукави Очаківський, Прорвінський і Потапівський) він проходить по судноплавних рукавах і з екологічної точки зору його потенційна ємність практично не обмежена.

По акваторії Таранового кута і під час 0,3-кілометрової пішохідної частини маршруту необхідні спеціальні заходи, а саме:

- конкретне місце висадки на Таранову косу і маршрут по ній необхідно визначати щорічно в квітні місяці, виходячи з конкретної орнітологічної ситуації в цьому районі, перш за все з урахуванням максимального віддалення від колоній птахів у разі їх появи на косі;

- при проходженні по акваторії Таранового кута і по косі уникати наближення до скупчень птахів, перш за все пеліканів, у разі їх наявності, ближче ніж на 100 м.

4.3 Удосконалення системи управління в сфері формування сталої туристичної діяльності м. Вілкове

Причинами значного постійного збільшення вартості туристичних послуг в Україні є:

- слабка інфраструктура: недостатня кількість готелів, баз відпочинку та інших засобів колективного розміщення туристів;
- монополізм в транспортній сфері та щорічне зростання тарифів на залізничні та авіаційні квитки;
- вузькоспеціалізоване розвиток і розуміння ролі туристичної індустрії: невикористані резерви для розвитку таких видів туризму, як науковий, діловий, освітній, медичний, культурно-пізнавальний;
- слабе використання природного потенціалу всіх регіонів України. Одним із сучасних інструментів вирішення даних проблем має бути формування туристських кластерів.

Кластери являють собою співтовариство фірм, тісно пов'язаних галузей, взаємно доповнюють один одного і сприяють зростанню своєї конкурентоспроможності. Для всієї економіки держави кластери виконують роль «точок зростання» внутрішнього ринку.

Особливості кластерів в порівнянні з іншими формами організації полягають в наступному:

- незвично широкий склад учасників;
- географічний розмір кластера може варіюватися від масштабу міста до рівня країни або групи сусідніх країн;
- наявність синергетичного ефекту;
- гнучкість і динамічність функціонування;
- конкуруючі фірми йдуть на співпрацю з метою реалізації потенціалу території та її конкурентних переваг.

Туристський кластер - це сукупність організацій і фірм, які взаємодіють в розвитку туристичного продукту в певних географічних межах. Основною метою кластера є формування і функціонування конкурентоспроможного туристичного комплексу.

Формування туристичного кластера сприяє створенню сучасного конкурентоспроможного туристичного комплексу. Його функціонування забезпечує широкі можливості для забезпечення зайнятості місцевого населення і задоволення потреб російських та іноземних громадян в туристичних послугах. Внесення значного вкладу в розвиток економіки здійснюється за рахунок податкових надходжень до бюджету, припливу іноземної валюти, збільшення кількості робочих місць, збереження та раціонального використання культурного і природного потенціалу.

Центральним поняттям кластера є туристські ресурси, саме їм належить вирішальна роль у розвитку туризму, так як вони більшою мірою є основним мотивом і причиною участі людей в туристських поїздках.

Сутність туристських ресурсів полягає в тому, що вони є основою для формування туристичного продукту, і, відповідно, планування і розвитку туризму. Визначення видів, специфіки ресурсів визначає попит на туристичні продукти і опосередковано - на формування та підтримку всієї туристської інфраструктури. Ідентифікація туристських ресурсів дає можливість для визначення необхідних елементів кластера. При цьому, унікальність туристських ресурсів, місцеві традиції та культура відпочинку впливають на вибір специфіки туристичного кластера, на процес його формування і визначення основних туристичних продуктів.

Сьогодні урядом України підтримуються програми розвитку державно-приватного партнерства в портах України. Інвестиції в інфраструктуру портів - це створення робочих місць і впровадження нових технологій.

Адміністрацією Морського торгового порту Усть-Дунайськ розроблений ряд інвестиційних пропозицій щодо розвитку інфраструктури порту (Додаток А). Найбільш актуальним на сьогоднішній день є створення туристичного комплексу на території порту, в який входять яхт-клуб і готельний комплекс.

Морський торговельний порт Усть-Дунайськ розташований в м. Вілкове південній частині Жебриянської бухти Чорного моря і стикається з Очаківським гирлом річки Дунай.

Порт був створений в кінці 70-х рр. ХХ ст. До порту приписаний Портпункт Кілія, причал у м. Вілкове, де знаходиться управління порту. Координати порту: 45 ° 28'N, 29 ° 42'E.

Основною метою створення туристичного комплексу є соціально-економічний розвиток районів Одеської області, прилеглих до територій Морського торгового порту Усть-Дунайськ. Основна мета проекту реалізується шляхом досягнення дванадцяти цілей створення сталого туризму.

Населення м. Вілкове та прилеглих до нього селищ здатне отримувати реальні доходи у сфері сталого туризму від таких видів діяльності, як:

- облаштування туристичних маршрутів;
- облаштування та експлуатація стоянок для туристів;
- роботи гідами або екскурсоводами;
- транспортне обслуговування туристів;
- егерська діяльність (полювання, аматорське і спортивне рибальство);
- послуги з прокату туристичного спорядження;
- послуги з прийому туристів і їх ночівлі;
- кулінарні послуги для туристів;
- підготовка культурних програм.

Сталий туризм виступає дієвим інструментом створення нових

робочих місць і розвитку інфраструктури. Але розвиток такого виду діяльності вимагає вдосконалення організаційно-управлінський механізм розвитку суб'єктів сталого туризму, в першу чергу, визначення характеру взаємодії суб'єктів господарювання на ринку сталого туризму.

Створення туристичного кластеру в м. Вілкове є актуальним завданням при реалізації розвитку туризму на території. До складу кластера будуть входити підприємства туристичного бізнесу: туроператори, турагенти, екскурсійні бюро, суміжні галузі – порт, транспорт, об'єкти харчування; громадські організації та місцеве самоврядування. Накоплення ефектів від діяльності кожної з галузей господарювання в м. Вілкове забезпечить кумулятивний ефект, що призведе до зростання благоустрою території.

Туристський кластер - це відносно компактна територія зростання туристичної індустрії, характеризується певною туристською спеціалізацією. При цьому особливо важлива атрактивна (приваблива) складова кластера. Не менше значення мають також транспортні комунікації всередині туристичного кластера, і що особливо важливо - зовнішні комунікації, які забезпечують транспортну близькість (доступність) щодо головних цільових ринків .

Стратегічним напрямком подальшого розвитку сталого туризму в регіоні має стати створення конкурентоспроможного на внутрішньому і міжнародному ринку регіонального туристичного продукту за рахунок ефективного використання природного та культурно-історичного потенціалу, модернізації та реконструкції існуючої матеріально-технічної бази рекреаційно-туристичної інфраструктури, забезпечення на цій основі реалізації соціально економічних інтересів галузі при збереженні екологічної рівноваги та комплексного розвитку курортних територій приморських районів області, українського Придунав'я.

До туристичної діяльності, що проводиться на територіях природно-заповідного фонду відноситься екологічний туризм. Цей вид

туризму ґрунтується на наступних концептуальних положеннях:

- Мінімізація негативного впливу туристів на природне середовище і її компоненти при максимальному рекреаційному використанні;

- Гармонійне поєднання людини, природного середовища та рекреаційної інфраструктури;

- Відвідування рекреаційних природно-заповідних територій і об'єктів, ознайомлення з звичками і традиціями територіальних громад;

- Науково-пізнавальне освоєння природного (біологічного, ландшафтного, пейзажного) різноманіття і гуманістичного потенціалу рекреаційних територій. Всі вищезгадані положення обумовлюють той факт, що при відвідуванні природоохоронних територій організатори цих відвідувань мають забезпечити мінімізацію навантаження на території Дунайського біосферного заповідника. Але в зв'язку з різким зростанням числа туристів, більш зацікавлених в екологічному туризмі намітилася тенденція некерованості територіями ПЗФ з точки зору навантаження туристичними фірмами, що може привести до негативних наслідків. Тому необхідним є запровадження керованої системи організації екотуризму.

Найважливішим аспектом у формуванні сприятливого для сталого туризму середовища є стимулювання підприємницької активності. Це вимагає об'єднання зусиль і ресурсів підприємницьких структур, громадськості та влади. Організаційно-економічний механізм управління і розвитку сталого туризму повинен відображати мікро- і макроекономічні процеси в єдності і взаємодії, а також інтереси основних агентів регіонального (місцевого) туризму - підприємців, держави, регіонів, інституцій, споживачів. Згідно з потребами носіїв інтересів, пропонована структура організаційно-економічного механізму повинна включати кілька основних рівнів.

Рис. 4.2 Структура організаційно-економічного механізму створення туристичного кластеру

З огляду на особливості і проблеми в сфері сталого туризму, а також недосконалість підприємницького середовища, ефективним інститутом партнерства всіх зацікавлених суб'єктів має стати створення туристичних кластерів. У найбільш широкому розумінні, кластери є

новим способом ефективного функціонування регіональних економічних систем на основі територіально-галузевих добровільних об'єднань підприємств, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, наукових і освітніх установ з метою підвищення їх конкурентоспроможності та економічного розвитку.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Основними напрямками розвитку екологічного туризму в Україні повинні бути наступні; всебічне вивчення світового досвіду розвитку екологічного туризму; розробка загальної стратегії розвитку галузі, визначення основних пріоритетів та державної політики в галузі екотуризму, удосконалення державного управління цією галуззю; створення діючої нормативно-правової бази розвитку екотуризму, яка відповідає світовому досвіду та правовій практиці; налагодження організаційної структури екотуризму; наукове забезпечення, планування і прогноз розвитку екологічного туризму в регіонах і в цілому по країні; розробка організаційних заходів, які будуть сприяти ефективному функціонуванню галузі; розвиток внутрішнього і зовнішнього туризму в Україні; удосконалення підготовки кадрів для екотуризму; інформаційно-рекламне забезпечення екотуризму; розвиток матеріально-технічної бази екотуризму; державна фінансова підтримка екотуризму; всебічна охорона навколишнього природного середовища, як основи існування екотуризму та сталого розвитку регіонів.

Принципи сталого розвитку можуть застосовуватися до будь-якого виду туризму – масового чи спеціалізованого; міського, пляжного чи «дикого», великого чи малого. Вони також можуть застосовуватися до усіх секторів туристичної галузі: місця розміщення, туристичні маршрути, агенції, наземні оператори, гідди та транспорт.

Сертифікація – це спосіб гарантування того, що діяльність чи продукт відповідає певним стандартам. Сертифікація встановлює стандарти та допомагає відрізнити компанії, що займаються справжнім екотуризмом та сталим туризмом, від інших, які тільки роблять безпідставні заяви. Це допомагає захистити цілісність цих концепцій.

Сертифікація не є кінцевою метою. Це один із інструментів мотивування бізнесу та інших сторін для покращення екологічних, соціальних та економічних показників шляхом їх визнання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Основи стійкого розвитку: Навчальний посібник/ За заг. Ред.. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005, - 654 с
2. Making Tourism More Sustainable, A Guide for Policy Makers, United Nations Environment Program, World Tourism Organization, [Електронний ресурс].Режим доступу:<http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx0592xPA-TourismPolicyEN.pdf>
3. Доктрина сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.semenets.soborna.org.ua>
4. Закон України «Про туризм», [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
5. Стратегія сталого розвитку туризму і курортів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vincult.org.ua>
6. Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку. – Тернопіль, «Терно-граф» - 2008 – 976 с.
7. Проект: Стратегія сталого розвитку туризму і курортів в Україні http://www.vincult.org.ua/p2_1.php
8. Варталян А. В. Сертификация как инструмент оценки туристических предприятий в сфере экотуристической деятельности / А. В. Варталян. // Экономика и предпринимательство. – 2013. - №5 – С. 547 – 551.
9. Global Sustainable Tourism Criteria [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://new.gstcouncil.org/en/gstc-criteria/criteria-for-hotels-and-tour-operators.html>
10. Козловський О. Ю., Борисюк Б. В. Екологічний туризм: навчальний посібник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Франка, 2011. – 202 с.

11. Туристична діяльність в Одеській області у 2013 році. – Статистичний бюлетень. Відповідальний за випуск: Шевченко І.Г. Вих. №07-15/147 від 25.06.2013. - Державна служба статистики України. Головне управління статистики в Одеській області. – 49 с.
12. Туристична діяльність в Одеській області у 2013 році. – Статистичний бюлетень. Відповідальний за випуск: Шевченко І.Г. Вих. №07-14/98 від 26.06.2014. - Державна служба статистики України. Головне управління статистики в Одеській області. – 50 с.
13. Міста та райони Одеської області у 2012 році. – Статистичний збірник. За редакцією Т.В.Копилової. Відповідальний за випуск Л.А.Патлаченко. - Вих. №02-01-16/405 від 12.06.2013р. - Державна служба статистики України. Головне управління статистики в Одеській області. – 267 с.
14. Правик Ю. М. Маркетинг туризму: підручник / Ю. М. Правик. – К. : Знання, 2008. – 303 с.
15. Черчик Л. М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні : монографія / Л. М. Черчик. – Луцьк : ЛДТУ, 2006. – 352 с.
16. Варталян Г. В. Роль екологічного маркетингу в організації туристичної діяльності / Г. В. Варталян. // Вісник Одеського державного екологічного університету. - 2012. - №13 – С. 100 – 105.
17. Вічевич А. М., Вайданич Т. В., Дідович І. І., Дідович А. П. Екологічний маркетинг: Навч. Посібник. – Львів: УкрДЛТУ, 2002. – 248 с.
18. Коткова Т. М., Козловський О. Ю. Туризмознавство: навчальний посібник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 154 с.
19. Русев І. Т., Сафранов Т. А. Екологічний туризм. Конспект лекцій для студентів спеціальності «Екологія та охорона навколишнього

середовища» (спеціалізація «Екологія рекреаційного і курортного господарства»). – Дніпропетровськ: «Економіка» - 2005. – 118 с.

20. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу: Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2004. - 192 с.

21. Гудзь М. В. Потенціал приморської курортно-рекреаційної території: стан і перспективи використання: монографія / М. В. Гудзь; НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 352 с.

22. Региональная экономика / Градов А. П., Кузин Б. И., Медников М. Д., Соколицын А. С. – Спб.: Питер, 2003. – 222 с.: ил. – (Серия «Учебник для вузов»)

23. Green Globe/Standard Criteria and Indicators [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://greenglobe.com/standard/>

24. Веденин Ю. А. Динамика территориально-рекреационных систем. – М.: Наука, 1982. – 260 с.

25. Підприємництво в локальному рекреаційному комплексі: стратегія розвитку / Павлов В. І., Черчик Л. М., Голян В. А.- Луцьк: «Надстир'я» 2000. – 156 с.

26. Данильчук В. Ф. Особенности формирования и развития туристических предприятий: Монография / НАН України. Ін-т економіки промисленности. – Донецк, 2006. – 240 с.

27. Екологічне законодавство України. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2002. – 928 с.

28. Мельник Л. Г., Каринцева А. И. Экономика предприятия. Конспект лекций: Учеб. пособие. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. – 192 с.

29. Demianenko, S., Vartanian, A., (2014) Means of Sustainable Tourism Development in Rural Areas of the Ukrainian Danube Delta, paper presented at 11th DRC Summer School "1914-2014: 100 Years after the

World War I - Chances and Challenges for the Danube Region" Novi Sad, Serbia, July 6-13 [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://www.drcsummerschool.eu/proceedings?order=getLinks&categoryId=83>

30. Social and Economic Potential of Sustainable Development / Edited by L. Hens and L. Melnyk – Sumy: “University Book” 2008/ - 320 p.